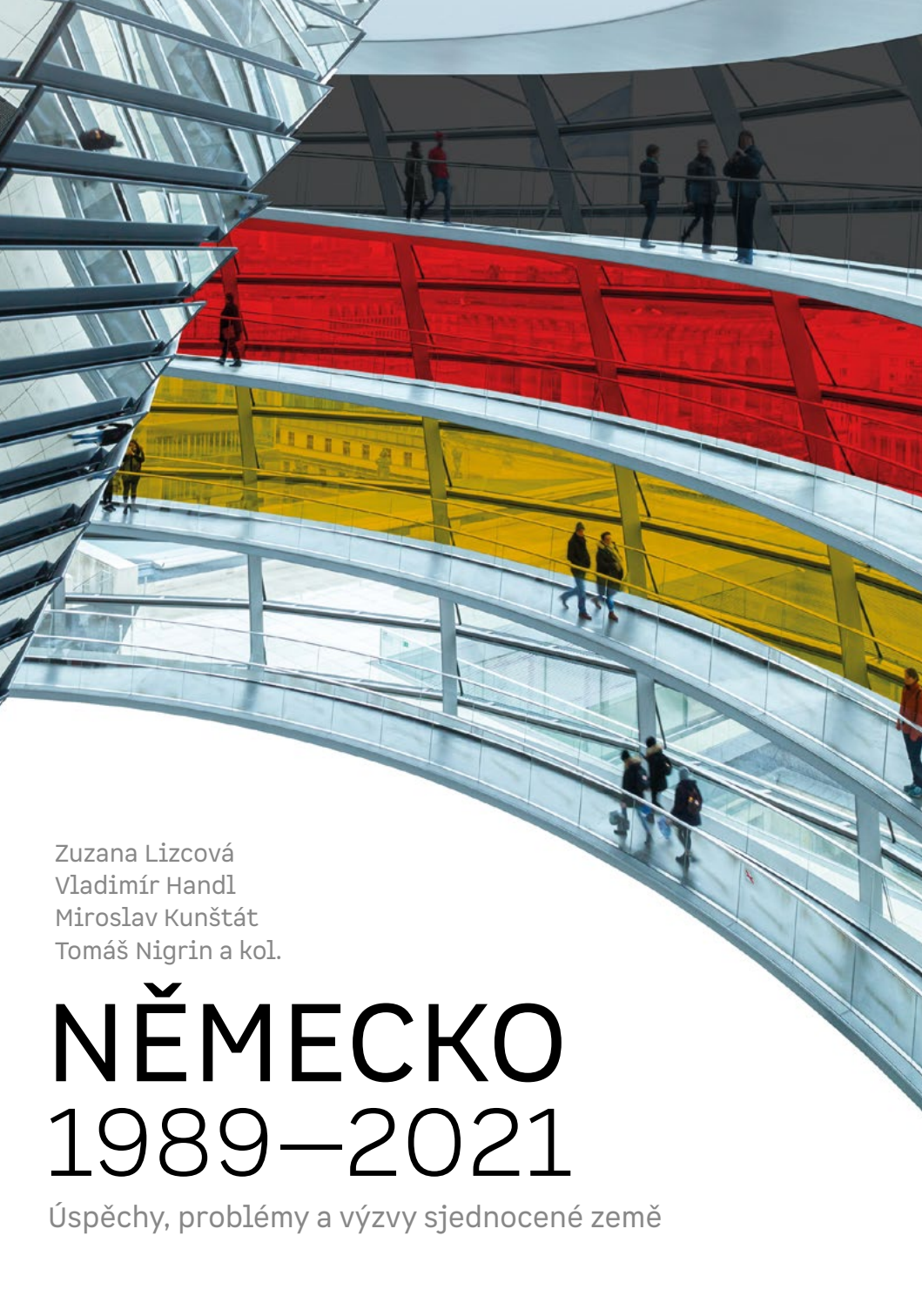

Zuzana Lizcová
Vladimír Handl
Miroslav Kunštát
Tomáš Nigrin a kol.

NĚMECKO 1989–2021

Úspěchy, problémy a výzvy sjednocené země

Zuzana Lizcová
Vladimír Handl
Miroslav Kunštát
Tomáš Nigrin
Václav Šmidrkal
Alena Zelená
Lucie Filipová
Petr Mlsna
Thomas Oellermann
Andreas Wiedemann

NĚMECKO 1989–2021

Úspěchy, problémy a výzvy sjednocené země

Tato publikace vznikla v rámci systému podpory fakultních monografií
Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy.

Kapitola *Východní Německo mezi svobodou a závislostí* vznikla
s podporou UNCE/HUM/009.

Kniha vychází za podpory Česko-německého fondu budoucnosti.

Recenzenti:

Univ.-Prof. Dr. Dieter Segert

Mgr. Jana Urbanovská, Ph.D.

© Zuzana Lízová, Vladimír Handl, Miroslav Kunštát, Tomáš Nigrin,
Václav Šmidrkal, Alena Zelená, Lucie Filipová, Petr Mlsna, Thomas
Oellermann, Andreas Wiedemann, 2022

Cover © Daniel Šorm, 2022

Všechna práva vyhrazena

pdf ISBN 978-80-7422-631-1

print ISBN 978-80-7422-890-2

*Tato kniha je věnována památce
prof. PhDr. Jana Křena, DrSc. (1930–2020),
historika a zakladatele
Institutu mezinárodních studií
Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy.*

Poděkování

Velké poděkování autorů této knihy patří pozorným recenzentům dr. Janě Urbanovské z Katedry mezinárodních vztahů a evropských studií brněnské Masarykovy univerzity a prof. Dieteru Segertovi, který během své bohaté vědecké kariéry působil mimo jiné na Humboldtově univerzitě v Berlíně, Univerzitě Karlově a Vídeňské univerzitě. Oba recenzenti svými podrobnými komentáři a připomínkami výrazně přispěli k výsledné podobě publikace. Za skvělou spolupráci autorský tým rovněž děkuje studentkám Institutu mezinárodních studií FSV UK Simoně Ježkové a Zuzaně Zavadilové – především za jejich pomoc se sestavením bibliografie, rejstříku a s úpravou poznámkového aparátu.

Úvod

Miroslav Kunštát

Jak ve své knize *Německo jako riziko* (1994) poznamenal budoucí německý ministr zahraničí Joschka Fischer, Německo lze právem považovat za jednoho z největších vítězů tzv. studené války. Na jejím konci dosáhlo svého sjednocení, téměř přes noc přišlo o všechny své nepřátele. Znovuobnovená *Mittellage*, tedy středová, centrální poloha v Evropě, poskytla Německu šanci na historický reparát: uchopit tuto jedinečnou příležitost a využít ji nikoliv k probuzení nacionální hegemonie, nýbrž pro prosazování politiky „evropského středu“, orientované na pokračování evropského integračního procesu.¹

Německé sjednocení v roce 1990, v Německu standardně označované jako znovusjednocení (*Wiedervereinigung*), se prakticky ve všem lišilo od Bismarckova maloněmeckého „sjednocení shora“ v roce 1871, z vůle pruského hegemona a asistujících hlav ostatních německých států. Druhé sjednocení bylo mírové a vycházelo z vůle lidu, který vyšel do ulic ve jménu demokracie. A samozřejmě mu byla nakloněna i ona „hvězdná hodina“ mezinárodní politické konstelace, v níž se vítězné mocnosti druhé světové války nakonec staly kmotry tohoto nečekaného restartu moderní německé historie. Byla s ním spjata mnohá, ne vždy realistická očekávání – a také řada od reality většinou odtržených obav. Ty nepřicházely pouze od menších sousedů Německa, nýbrž i z diplomatických kruhů západních velmocí: nejmenovaný americký diplomat sjednocené Německo tehdy v nadsázce charakterizoval (mj. v narážce na korpulentní zjev „kancléře-sjednotitele“ Helmuta Kohla) jako „900 liber vážící gorilu v Evropě budoucnosti“.²

I z české perspektivy je tudíž namístě po více než třiceti letech bilancovat. Německý soused měl na osudy českého státu a národa vždy zásadní, zejména ve 20. století neblahý vliv, který se různými

garančními „pojistkami“ a dočasnými spojenectvími nikdy nepodařilo eliminovat. Rok 1990 tedy byl i rokem restartu česko-německých vztahů. Německo jako tzv. zdrženlivý mistr (*reluctant Meister*) mnohá očekávání v uplynulých letech nenaplnilo a svoji evropskou zodpovědnost přiznávalo s jakousi nemotornou plachostí. Do procesu svého vnitřního znovusjednocení muselo pak vložit mnohem více energie a financí, než se očekávalo na prahu devadesátých let minulého století. Existuje tedy bezpočet důvodů, proč se s odstupem doby podrobněji zabývat cestami, rozcestími a scestími, jimiž Německo muselo projít. Pokud více než sedm desetiletí po konci hrůzné války, která byla vyvolána právě Německem, sociologové v mezinárodním srovnávacím šetření zjistili, že Německo je „most popular country in the world“ (průzkumy britské BBC z let 2013 a 2014 v 18 zemích světa),³ respektive že patří mezi země s největším mezinárodním renomé,⁴ tak je více než vhodné podívat se podrobněji, co se vlastně s Německem v uplynulých třiceti letech stalo – v čem uspělo, kde je „tlačí pata“ a jaké perspektivy se před ním otevírají.

Idea této knihy se zrodila na půdě Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. Reaguje na poslední dobou sílící a při různých příležitostech artikulované volání po přehledné publikaci, která by představila současné Německo v nejširších souvislostech jeho politického, ekonomického, sociálního a kulturního vývoje s důrazem na poslední tři dekády od sjednocení v roce 1990. Dosavadní česká produkce totiž pokrývá příslušnou „poptávku“ ze strany studujících či zainteresované veřejnosti jen částečně a neúplně: jedná se – odhlédnuto od prací k česko-německým bilaterálním vztahům – buď o texty a knihy specializované, soustředěné na dílčí, byť důležité aspekty současné německé reality (zahraniční a bezpečnostní politiku, roli Německa v Evropské unii, německý politický systém, německé hospodářství, energetickou politiku, migrační politiku, specifika vývoje v tzv. nových spolkových zemích atd.)⁵ nebo o publikace jen všeobecně informativní⁶ či dokonce instrumentálně „varující“ před znovunabytou silou, „náturou“ a „vnitřní poslušností“ Německa.⁷

Zároveň je evidentní, že pro potřebu českého čtenáře nestačí pouze přeložit některé z četných německých publikací, které portréty současné Německo zpravidla u příležitosti kulatých jubileí a slouží především k vnitroněmecké reflexi úspěchů a pochybení,

případně i k prognózám budoucího vývoje.⁸ V autorském kolektivu převládá názor, že je třeba zohlednit výchozí matrice dnešního českého vnímání německého souseda, případně upozornit na selektivnost a „slepé skvrny“ této optiky dnešního Německa. Například hojně citovaní Petr Robejšek či Aleš Valenta odvíjejí hodnocení dnešní německé reality od snahy dekodovat proslulou a pro českého pozorovatele mnohdy nepochopitelnou „vítací kulturu“ (*Willkommenskultur*) během migrační krize v roce 2015 jako projev krize umrtveného politického systému, ovládaného „zglajchšaltovanými“ politickými stranami – se symbolickou postavou „Mutti“ Angely Merkelové – a domnělou politickou korektností hlavního proudu německých médií. Je zde tedy zřetelná snaha prezentovat Německo, jaké (prý) skutečně je a zdůrazňovat postoje neortodoxních nezávislých disidentů, kteří se odpoutali od svých stran (například sociální demokrat a exstarosta berlínského Neuköllnu Heinz Buschkowsky či jeho bývalý stranický kolega Thilo Sarrazin) nebo reprezentantů tzv. nové pravice, kteří mají blízko k nové politické straně Alternativa pro Německo (*Alternative für Deutschland*, AfD).⁹ Mnozí čeští pozorovatelé se tak vztahují k Německu konstruovanému jako výsledek etnicko-kulturní změny, započaté na konci šedesátých let 20. století a projevující se údajným triumfem levicových, případně „neomarxistických“ -ismů, přičemž tento radikální posun je registrován především na západě Německa, tedy v tzv. starých spolkových zemích.¹⁰

Autoři této knihy si však uvědomují, že v tradici české recepce je také obraz Německa jako „bílého místa“ na mapě, kterému je třeba se z historických důvodů vyhnout a obejít je: po roce 1918 zejména do „sladké Francie“ a „hrdého Albionu“, po roce 1945 pak směrem zcela opačným, do domnělého bezpečí kremelských zdí. Na potenciální nebezpečí tohoto přístupu upozorňovali již před válkou nejenom někteří sudetoněmečtí demokratičtí politikové (Ludwig Czech, Wenzel Jaksch, Robert Mayr-Harting, Gustav Hacker),¹¹ ale například i T. G. Masaryk, Emanuel Rádl, Kamil Krofta a (v některých „klidnějších“ obdobích) také Edvard Beneš se svou opakovanou tezí o Německu jako nepominutelném „klíči k nové Evropě“ (1930),¹² či z protilehlého politického tábora třeba Jaroslav Durych. Posledně jmenovaný dokonce svůj německý literární a kulturní cestopis „do Země Temnot“ (jakoby v Dantových stopách) nazval *Plížení Německem* (1926) – a na jeho počátku nechává zaznít kousavý a přitom do značné míry charakteristický,

ukázkově stereotypní výrok Otokara Březiny, se kterým ovšem v následujícím textu polemizuje: „Však Německo vám neuteče, to počká, je vždycky připraveno a číhá s tou svou tlapou.“¹³

Po poválečné odmlce a hrobovém tichu v česko-německých vztazích probouzeli potřebu zájmu o blízce vzdáleného souseda na Západě například Jan Patočka, Jan Křen, Jiří Dienstbier a v neposlední řadě Václav Havel: „Vztah k Německu a Němcům je [...] součástí našeho osudu, ba přímo naší podstaty. Německo je naše inspirace i naše bolest; zdroj pochopitelných traumat i mnoha předsudků a bludů, jakož i měřítek, k nimž se vztahujeme: někdo vnímá Německo jako naši hlavní naději, jiný jako hlavní nebezpečí.“¹⁴ Tato Havlova diagnóza z roku 1995 tak v rétorické zkratce nepřímou připomíná, že až do zániku Německého spolku v roce 1866 sdílely české země po dlouhá staletí se státními útvary tvořícími dnešní Německo společné, byť volné státoprávní uspořádání,¹⁵ a že Češi žili s etnickými Němci ve společném státním útvaru do roku 1939, respektive 1945/1946, a vytvářeli s nimi nesnadné, avšak v mnoha ohledech produktivní „konfliktní společenství“ (Jan Křen).¹⁶

I na německé straně existuje a přžívá vědomí tohoto přerušenoého společenství, paradoxně nejvíce u potomků vysídlených sudetských Němců. Zároveň je to patrné ve způsobu, jak jsou dějiny českých zemí integrovány – či internalizovány – do převládajícího obrazu dějin německých, tedy ne jako dějiny cizího území, nýbrž jako jeden z *faktorů* německých dějin v širším slova smyslu.¹⁷ Z téhož důvodu, už pro samu úzkou spojitost českých a německých dějin, bývá v Německu zpochybňováno poměrně časté přiřazování dějin českých zemí k dějinám východoevropským.¹⁸

„Obcházení Německa“ se v jistém smyslu projevilo i po roce 1989: ruština a němčina jako nejfrekventovanější cizí jazyky vyučované na českých školách byly rychle nahrazeny angličtinou. Silný „atlantismus“ části české politiky či její protisměrné a postupně sílící východní vektory lze částečně interpretovat i jako snahu čelit německé hegemonii, respektive hegemonii německo-francouzského tandemu v Evropské unii (EU), do níž Česká republika vstoupila roku 2004. Bylo-li možné ještě nedávno identifikovat mezi čtyřmi epistemickými společenstvími českých zahraničněpolitických elit tzv. atlantiky,¹⁹ tak na palimpsestu jejich atlantické a euroskeptické (či „eurorealistické“) rétoriky bylo možno číst i hluboce zakořeněnou nedůvěru v současné Německo

a jeho záměry s Evropou a také v jeho existující zvláštní, ne-li privilegované vztahy s Francií, případně i s Ruskem. Tato část české politiky jako by reprodukuje dávný rapallský syndrom, stále živý v různých varietách zejména v současném Polsku, tj. obavu z účelové dohody emancipujícího se Německa a Ruska na úkor ostatních – podobně jako roku 1922 v ligurském Rapallu, na okraji janovské konference.²⁰

Sjednání Německa v roce 1990 sice „nespadlo z nebe“, rychlost jeho prosazení na mezinárodní scéně však byla ohromující. Pětačtyřicet let od konce druhé světové války nebylo natolik dlouhým mezidobím, aby dalo zcela zapomenout na dávné obavy a resentimenty jak bezprostředních sousedů Německa (především těch východních, tj. Polska a Československa), tak Němců samotných. Tematické akcenty předkládané publikace se od těchto dilemat pochopitelně odvíjejí: mimo jiné konfrontují obecně sdílené představy z let 1989–1990 s následujícím vývojem, tj. jaké scénáře se (ne)naplnily, jak se česká perspektiva Německa (ne)shodovala s optikou jeho dalších sousedů a klíčových mocností (Spojených států, Sovětského svazu, Velké Británie a Francie), jak se postupem času vyvíjel pohled Němců na sebe sama a na jejich stát.

Hlavním cílem této knihy je však ukázat, jak se Německo za posledních třicet let změnilo, jaké „staré jistoty“ pozbyly významu, jak se v současném Německu projevíly nezadržitelné procesy europeizace a globalizace, provázené i zvýšenou migrací – a to nejenom do Německa, nýbrž také v rámci Německa, zejména v 90. letech ze stagnujících nových spolkových zemí západním směrem. Pro srovnání zde stále slouží tradiční šablona „bonnské“ versus „berlínské“ republiky – šablona, která ovšem spíše zastírá podstatu procesu srůstání obou kdysi oddělených částí Německa, tedy procesu komplementárního, v němž zdaleka nešlo jen o export západních vzorců na zhroucený postkomunistický východ.²¹ Na mnoha příkladech bude ukázáno, že se Německo – jakkoliv západně ukotvené – geopoliticky posunulo z evropského západu do evropského středu. Postupně tak více zohlednilo své sousedy ve střední a středovýchodní Evropě, především Polsko. Díky znovusjednocení se i Německo do jisté míry stalo, řečeno v nadsázce s Václavem Havlem, součástí postkomunistického světa.²²

Pro redefinici evropské politiky Německa měl tento posun zásadní význam, Německo pak následně vystupovalo – ne zcela za souhlasu svých znejistělých občanů – jako přední advokát

rychlého rozšíření Evropské unie o východoevropské kandidátské země včetně České republiky. Autoři této knihy vycházejí rovněž z teze, že německá transformace společnosti i ekonomiky po sjednocení (byť doprovázená vydatnými finančními injekcemi) přinesla v řadě ohledů analogické problémy jako v České republice, která tak s žádnou jinou „západní“ zemí nemohla sdílet srovnatelná východiska a zkušenosti.

Autorský kolektiv této publikace je v různé míře spjat se svým „mateřským pracovištěm“, tj. Katedrou německých a rakouských studií Institutu mezinárodních studií na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. Díky četným zahraničním stážím a účasti na mezinárodních projektech je pohled autorů na Německo značně internalizován. Německo se jim tak nejeví jenom jako zahraničí, ale jako klíčová součást stejné Evropy, jejíž jsme součástí a za niž neseme společnou zodpovědnost. V uvedeném smyslu tyto „pohledy z Prahy“ nejsou pouze nutnými a užitečnými „pohledy zvenčí“, ale přinášejí perspektivu sdíleného evropského osudu, jehož budoucnost se vytváří *hic et nunc*, právě v této přítomné chvíli. Vše, co se v Německu odehrávalo a odehrává – i to je poučení ze společných dějin – významným způsobem ovlivňuje také českou realitu. V tomto zorném úhlu byly ostatně zpracovány obě kapitoly týkající se česko-německých vztahů po roce 1989. A i proto je důležité, aby náš pohled na Německo byl nezastřený, aby nebyl zkreslen či karikován „slepými skvrnami“ předsudků a nevědomě převzatých stereotypů, tedy jevem, který byl u českých politických elit nedávno sugestivně diagnostikován v souvislosti s jejich (ne)schopností vnímat opomíjené problémy české společnosti.²³

I u české percepce a recepce Německa lze takové „slepé skvrny“, místa na sítnici bez světločivných buněk, poměrně rychle identifikovat: je to často elementární neznalost fungování německé demokracie a německé politické kultury vůbec, neschopnost vnímat zákonitosti německého federalismu a jeho roli při formulování politických rozhodnutí, neznalost průběhu a zákrut německého vyrovnání se s nacistickou a komunistickou minulostí (*Vergangenheitsbewältigung*) – často bolestivého procesu, který nebyl lineární a rozdělil jednotlivé rodiny a mnohdy celé generace. Patří sem i ostentativní nechápavost vůči klíčovým stavebním kamenům poválečného Německa, jako je koncept sociálně tržního hospodářství, tak často zesměšňovaný českými tržními

fundamentalisty 90. let, například v souvislosti s „příliš opatrnými a nedůslednými“ sociálními a ekonomickými reformami rudozelených vlád v letech 1998 až 2003 – reformami, které sice německou společnost dodnes rozdělují (zejména tzv. IV. Hartzova reforma), ale které jsou často vnímány jako základ německé prosperity a úspěšného krizového managementu v letech následujících. „Slepých skvrn“ je více a zasahují více oblastí: rozporuplné a dlouhodobé zkušenosti s migrací a integrací vyhnanců a cizinců patří k silným kolektivně sdíleným zkušenostem, které umožňují pochopit reakci většinové společnosti na migrační krizi v letech 2015–2016 v podobě tzv. *Willkommenskultur*. I v této souvislosti se ukázalo, že v českém obrazu Německa chybí senzibilita vůči jeho stále silným křesťanským tradicím, respektive křesťanskému pohledu na svět (*christliches Weltbild*), který určuje postoj velké části německé společnosti a německých elit ke globálním světovým problémům, jako jsou chudoba, migrace nebo rozdíly mezi Severem a Jihem.

Jiná „slepá skvrna“ se týká starších tradic socialistického a dělnického hnutí, které na rozdíl od postkomunistických států (stále) představují konstitutivní prvek státní a národní identity moderních Němců, včetně myšlenkového dědictví zakladatelů tzv. vědeckého socialismu Karla Marxe a Friedricha Engelse, po nichž se i na západě Německa pojmenovávaly ulice a náměstí, případně jim byly věnovány pamětní desky a pomníky. Rovněž ekologická hnutí, respektive ekologicky zaměřené politické strany (s širokým repertoárem emancipačních požadavků pro dosud marginalizované menšiny) nebyly a nejsou v Německu jakýmsi cizorodým importem zvenčí, nýbrž výslednicí každodenních kontroverzí a zápasů, které probíhaly na konfliktních liniích, jež zrodila postindustriální a posléze i postmateriální společnost mnohem dříve než v Česku. Předložená kniha tyto a další „slepé skvrny“ neklade úmyslně do popředí, ale snaží se je zohlednit a v daném kontextu na ně upozornit.

Jednotlivé kapitoly jsou v této publikaci členěny chronologicky či tematicky a kromě základního textu obsahují i celou řadu doplňujících exkurzů (boxů), které se věnují důležitým institucím, předním osobnostem nebo společenským fenoménům. Doprovázejí je četné grafy s důležitými statistickými ukazateli, mapy a fotografie, které ilustrují hlavní události a trendy, jež sjednotené Německo zaznamenalo.

V první kapitole jsou pod názvem *Tradice a nové trendy v německé společnosti* stručně shrnuty základní charakteristiky vývoje německé společnosti od počátku devadesátých let 20. století, a to na pozadí dynamického globálního dění. Jednotlivé části textu se soustřeďují na vývoj struktury německého obyvatelstva, proměny klíčových institucí, otázku rovnosti pohlaví a rodinnou politiku, vnitřní migraci, urbanizaci či dopravní mobilitu.

V obsáhlé kapitole *Tři kancléři v čele znovusjednocené země* je představen politický vývoj let 1989–2021, rozčleněný do období vlád Helmuta Kohla, Gerharda Schrödera a Angely Merkelové. Jádrem výkladu je politické dění a interpretace vývoje v rámci jednotlivých vládních období. Jsou zde chronologicky zpracovány jak nejvýznamnější politické kroky Německa s přesahem do zahraničněpolitického kontextu, tak vývoj stranického spektra v SRN. Pozornost je věnována nejen třem kancléřským osobnostem, ale i hospodářské situaci a politickým náladám ve společnosti.

Základní parametry ekonomického vývoje SRN po roce 1990 charakterizuje kapitola nazvaná *Proměny německého hospodářství*. Podrobněji rozebírá jak finanční přínosy a ztráty německého znovusjednocení, tak klíčové reformy rudo-zelené koalice či prosperitu a krize za vlády Angely Merkelové. Zároveň čtenáři přibližuje pojmy, které si za poslední léta našly cestu i do českého slovníku – například kurzarbeit nebo dluhová brzda.

Kapitola *Staré viny a nové provokace v současné německé kultuře* zachycuje vývoj v této oblasti po roce 1990 v různých žánrech a tematických celcích. Jako jednotící motiv se jeví rozličné návraty k německé minulosti (včetně vyrovnávání se s vinou z dob nacismu i se životem v NDR). V nich kultura hledá novou podobu německé identity po znovusjednocení. Druhým zásadním proudem jsou inovativní provokace vznášející otázku, jak se bude kultura vyvíjet v budoucnosti. Patří mezi ně jak už starší proudy postmoderny a postdramaturgie, tak i nové otazníky kolem identity kladené proudy genderovými a feministickými i autory tzv. migrační kultury. Kapitola neopomíná ani česko-německé vztahy v kultuře.

Média ve víru změn je název kapitoly, jež postihuje transformační proces, kterým v posledních desetiletích procházejí německé veřejné sdělovací prostředky v důsledku technologických změn, zejména postupující digitalizace. Kapitola reflektuje obecnější (celosvětové) trendy a zaměřuje se na německá specifika – tradici

místních médií, pracovní podmínky žurnalistů a jejich postavení ve společnosti či ekonomické a etické výzvy, kterým německé mediální odvětví čelí. Specializované podkapitoly rovněž nabízejí základní vhled do fungování jednotlivých mediálních branží – tisku, rozhlasu a televize nebo světa online médií.

Kapitola *Východní Německo mezi svobodou a závislostí* se zabývá tzv. novými spolkovými zeměmi, které vznikly v roce 1990 začleněním území bývalé Německé demokratické republiky do Spolkové republiky. Rozporuplnost vývoje východního Německa mezi svobodou získanou v letech 1989/1990 a závislým postavením ve sjednoceném státě je sledována v oblasti hospodářské transformace, kulturních reprezentací a protestní politiky.

Spolkovou republiku jako zahraničněpolitického aktéra představuje kapitola *Německo a svět*. SRN po sjednocení země neopustila svou multilaterálně ukotvenou politiku (zejména integraci do EU a NATO), nepropadla národnímu egoismu – a nadále jí chyběla ambice vést. Na jedné straně Německo přispívalo k udržování stability a funkčnosti mezinárodního systému, zejména se zasadilo o soudržnost a funkčnost rozšiřující se EU, na výzvy globalizace a nová rizika však odpovídalo až pod tlakem vnějších okolností a krizí, kdy se (většinou neochotně) ujímalo role krizového manažera. Nadále při tom preferovalo svoji roli obchodní mocnosti, zůstávalo velmi zdrženlivé ve vojenské oblasti a teprve hledalo strategii pro 21. století a zejména pro měnící se vztahy s Čínou i se svým hlavním strategickým garantem, Spojenými státy.

Kapitola *Česko-německé vztahy na cestě z minulosti* podrobně bilancuje ústřední témata, která dominovala mezistátním vztahům po roce 1989: sjednocení Německa a československý postoj k jednáním o tzv. smlouvě 2+4, nově nastolené otázky pramenící z minulosti (odškodnění obětí nacismu, komplex problémů spjatých s tzv. sudetoněmeckou otázkou), negociaci československo-německé smlouvy z roku 1992, dopady rozdělení Československa na vzájemné vztahy a především nesnadnou cestu vedoucí k přijetí Česko-německé deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji v roce 1997. Zvláštní pozornost je věnována nejenom klíčovému událostem, smlouvám a aktérům na vládní i občanské úrovni, nýbrž také složité právní problematice, která zde jako dědictví minulosti musela být politicky uchopena pro oba státy přijatelným způsobem.

Navazující kapitola *Češi a Němci ve společné Evropě* shrnuje vývoj vzájemných vztahů v jednotlivých politických oblastech a ukazuje, že se obě strany v zásadě uměly vypořádat s projevy asymetrie v postavení obou zemí. Na úrovni praktické, „technokratické“ politiky se rozvíjela decentralizovaná spolupráce v ekonomice, při naplňování praktické agendy EU, ochraně životního prostředí, výstavbě infrastruktury nebo vojenské a policejní spolupráci. I v této převážně nepochitické agendě zůstávaly nedorěšené problémy jako například závislé postavení české ekonomiky nebo nedorěšená koordinace při řešení pandemie covid-19. Větší problém však představovala rostoucí vzdálenost v politické oblasti, kdy zejména populistické tendence v české politice vedly k odcizení a brzdily spolupráci na strategických tématech, jako jsou rozvoj EU a reakce na výzvy globalizace. Zvláštním přínosem obou česko-německých kapitol je skutečnost, že jejich autoři čerpali nejen ze širokého vzorku dostupné literatury, ale i z analýzy primárních zdrojů včetně rozhovorů a korespondence s klíčovými aktéry politických jednání.

V Praze 30. listopadu 2021

Tradice a nové trendy v německé společnosti

Zuzana Lizcová

Lidské společnosti nejsou nehybnými celky, ale živoucími a stále se vyvíjejícími organismy. Za posledních třicet let se svět kvůli mocenským posunům, globalizaci, integračním a dezintegračním procesům, postupující digitalizaci i novým bezpečnostním hrozbám změnil k nepoznání. Ani Spolková republika, která se navíc vyrovnávala s výzvou sjednocení dvou politicky, ekonomicky i sociálně odlišných států a postkomunistickou transformací v nových spolkových zemích, samozřejmě nezůstala stranou tohoto dění. Cílem následující kapitoly je proto stručně shrnout hlavní trendy vývoje německé společnosti od počátku 90. let a zachytit, jakým způsobem se v daném období změnily její hlavní rysy a celková struktura.

Událostí a procesů, které do života německé společnosti výrazně zasáhly, byla celá řada. Mezi ty nejdůležitější patří rozpad sovětského bloku, konec bipolárního řádu a postupný ekonomický i mocenský vzestup Číny, liberalizace světového obchodu, propojování evropského trhu a zavedení jednotné měny euro v roce 2002 či postupné rozšiřování Evropské unie, díky němuž se SRN ocitla v geografickém středu sjednoceného kontinentu. Hluboký otřes způsobili útoky na Světové obchodní centrum (*World Trade Center*, WTC) 11. září 2001 i vlastní německé zkušenosti s islámským terorismem (například útok na berlínské náměstí Breitscheidplatz v prosinci 2016) nebo s ultrapravicovým násilím (působení tzv. Nacionálněsocialistického podzemí [NSU] v letech 2000–2007). Z vážné globální hospodářské krize, která zasáhla Evropu především v letech 2008 až 2011, vyšlo Německo v mezinárodním srovnání relativně dobře. Ekonomické otřesy nicméně částečně podkopaly víru ve fungování kapitalistického systému. Reálná hrozba globální klimatické katastrofy či prožitek

Německá společnost je dnes pestřejší než kdy dříve – zvláště v Berlíně a ostatních velkých městech.

pandemie covid-19 a její ekonomické důsledky vedly nejen k dalšímu znejistění německé společnosti, ale i k nastolení nových politických témat. Vedle tradičního štěpení mezi pravíci a levicí přibylly nové dělicí linie, které často hrají pro voliče důležitější roli. Do popředí se dostaly otázky národní identity, ochrany životního prostředí, migrace, problematika menšin nebo zajištění rovných šancí pro ženy a muže ve společnosti.

Zajímavý přehled toho, jak se v posledních přibližně dvou dekadách v Německu vyvíjelo vnímání nejdůležitějších společenských problémů, poskytuje například výzkumný institut *Forschungsgruppe Wahlen*, který pro veřejnoprávní televizní stanici ZDF pravidelně sestavuje tzv. politický barometr. Z jeho zjištění vyplývá, že na počátku nového milénia jako hlavní výzva pro SRN jednoznačně dominovala nezaměstnanost a velkou roli měla ekonomická politika. To samé platilo pro období let 2008 až 2011, jasně poznamenané hospodářskou krizí. Přibližně od roku 2015 pak hrála prim spíše témata jako imigrace a integrace přistěhovalců, otázka boje s klimatickými změnami či v neposlední řadě koronavirová pandemie.²⁴

■ PANDEMIE COVID-19 V NĚMECKU

Na samém sklonku roku 2019 ohlásila Čína Světové zdravotnické organizaci (WHO) výskyt nového plicního onemocnění způsobeného virem SARS-CoV-2. Záhy byl první pozitivní případ nákazy potvrzen i v Německu. Prvním registrovaným pacientem s covid-19

se zde stal koncem ledna 2020 třiatřicetiletý zaměstnanec bavorské firmy Webasto, která udržovala blízké kontakty s čínskými obchodními partnery. Spolková republika se tak zařadila mezi první evropské země, kde byl výskyt nového koronaviru potvrzen. První oběť na životě si pak pandemie podle oficiálních záznamů v SRN vyžádala 8. března 2020 a o dva dny později již úřady zaznamenaly výskyt nemoci ve všech 16 spolkových zemích.

Stejně jako v jiných státech urychlily i v Německu nástup pandemie masové společenské akce. Jedním z prvních ohnisek nákazy se stalo porýnské město Heinsberg, kde podobně jako v celém regionu probíhaly karnevalové (masopustní) slavnosti. Skokově narůstající čísla nakažených přiměla spolkovou vládu k přijetí prvních protiepidemických opatření. V březnu 2020 vydal kabinet oficiální varování před cestami do ciziny a SRN uzavřela své hranice pro občany zemí mimo EU. Ministerstvo zahraničí zahájilo repatriaci německých občanů ze zahraničí.

Spolková kancléřka Angela Merkelová se na veřejnost oficiálně obrátila 18. března 2020, ve chvíli, kdy sousední Itálie již registrovala desetitisíce nakažených a nařídila plošný lockdown. V neobvykle emotivním televizním projevu vyzvala Merkelová své spoluobčany, aby nastalou situaci brali vážně. Zdůraznila, že nikdy od druhé světové války země nečelila výzvě, která by vyžadovala takovou míru odpovědného a solidárního jednání.

Zároveň začala být také v Německu zaváděna protiepidemická opatření a 22. března následoval první plošný lockdown. Vláda uzavřela školy a školky, většinu obchodů, restaurační a kulturní zařízení, zakázala kontakty více osob z různých domácností a návštěvy v pečovatelských domech. Soukromé firmy nařídily svým zaměstnancům práci z domova, velká část výrobních provozů se uzavřela. Oficiální místa vyzvala občany k omezení kontaktů, dodržování hygienických pravidel a používání ochranných pomůcek. Počátkem dubna 2020 už celkový počet nakažených v Německu překročil hranici 100 000 osob. Povinnost nosit roušky byla ve spolkových zemích kvůli nedostatku ochranných pomůcek postupně zavedena až v druhé polovině dubna. Česká vláda v průběhu března 2020 až na výjimky zakázala přeshraničním pracovníkům (tzv. pendlerům) každodenní dojíždění za prací do sousední země,

Důležitou roli hrál od počátku šíření nákazy covid-19 v Německu Institut Roberta Kocha (*Robert Koch-Institut*, RKI), centrální zařízení pro péči o veřejné zdraví, které zkoumá a hodnotí infekční i neinfekční onemocnění ohrožující německou populaci. RKI byl od začátku vnímán jako hlavní autorita při analýze aktuálního stavu pandemie a rozhodnutích o přijetí či rozvolnění protiepidemických opatření.

První vlna pandemie začala v Německu odeznívat počátkem května 2020. Příznivější statistiky vedly ke zrušení plošného lockdownu (4. května) a k postupnému rozvolnění opatření. Konkrétní postupy se nicméně v jednotlivých spolkových zemích značně lišily. Nejednotnost a částečná nepřehlednost dílčích nařízení se ve federativně uspořádaném státě stala jednou z hlavních charakteristik provázejících management celé pandemie.

Po relativně klidném létě roku 2020, v němž se vyskytla pouze některá lokální ohniska nákazy (například na jatkách firmy Tönnies v západoněmeckém městě Rheda-Wiedenbrück), začala v Německu postupně sílit druhá vlna pandemie. Počátkem října již úřady registrovaly přes 4 000 nově nakažených denně a 2. listopadu byl zaveden druhý plošný lockdown. Oproti jaru však zůstala déle otevřena některá školská zařízení a zpravidla nebyl utlumen provoz výrobních podniků. Druhá vlna covid-19 vyvrcholila v Německu kolem vánočních svátků a na konci roku 2020 byla zahájena očkovací kampaň, kterou zpočátku charakterizoval nedostatek vakcín a provázely ji i značné logistické potíže.

Ve snaze zlomit nepříznivý trend šíření koronaviru přijala německá vláda ve spolupráci s ministerskými předsedy počátkem ledna 2021 celou řadu nových opatření, která zpřísnila již platná omezení. V polovině února uzavřela SRN své hranice pro pendlery z Česka, kde se v té chvíli pandemická situace vyvíjela velmi dramaticky. Třetí vlna v Německu vyvrcholila v průběhu dubna a odezněla počátkem června 2021. Nejednalo se nicméně o pokles definitivní – čísla nakažených v souvislosti se zvýšenou mobilitou obyvatel (dovolené) a rozvolněním opatření během srpna opět začala stoupat. Přispěl k tomu také začátek školního roku, který v některých spolkových zemích připadá už na srpen. Boj s pandemií průběžně komplikovaly i nové mutace covid-19. V říjnu 2021 bylo v Německu 66 procent obyvatel plně očkovaných proti covid-19. V evropském srovnání to byla jen průměrná míra proočkovanosti populace.²⁵

Měřit úspěšnost či neúspěšnost postupu jednotlivých zemí v krizi způsobené covid-19 je samozřejmě velmi obtížné. V Německu podobně jako v jiných státech provázely bezprecedentní situaci nedorozumění, nedostatky a organizační chyby. Covid-19 bezpochyby odhalil pokulhávající digitalizaci země i úskalí složitého federálního systému, který není schopný pružně reagovat na naléhavé výzvy. Při pohledu na některé klíčové statistiky lze nicméně konstatovat, že se Německo s pandemií do podzimu 2021 vyrovnalo relativně dobře.

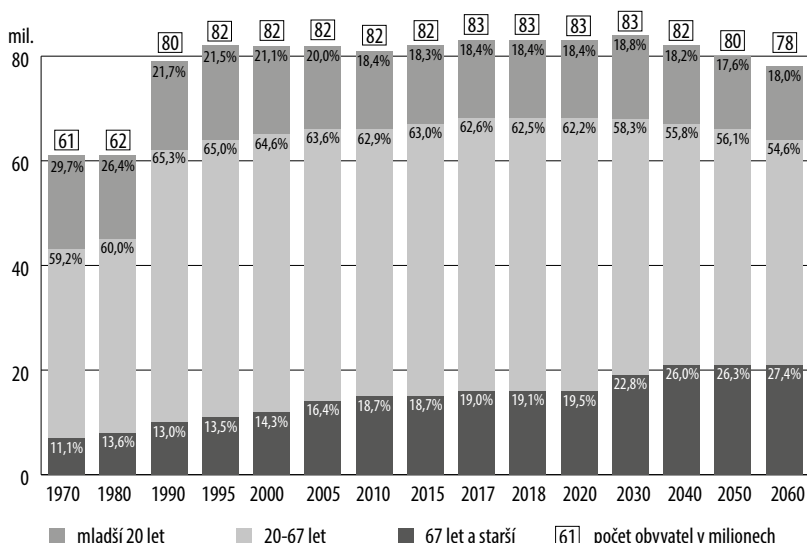
Nemoci v SRN do října 2021 podlehl přibližně 96,5 tisíc lidí, v přepočtu na celkový počet obyvatel 2,5krát méně než v České republice.²⁶ SRN se také ve srovnání s Českem podařilo v pandemických měsících udržet výrazně déle otevřená předškolní zařízení, základní i střední školy. Spolková vláda (mimo jiné díky nezpochybnitelné autoritě RKI) zároveň zvládala s občany relativně dobře komunikovat a i v nejtěžších obdobích udržet podporu veřejnosti pro zavedené restriktce.²⁷ S náporem vážně nemocných se v mezinárodním srovnání dobře vyrovnalo i solidní německé zdravotnictví. Na finanční kompenzace poskytnuté podnikům, zaměstnancům a živnostníkům postiženým koronavirovou krizí vyčlenila spolková vláda největší objem financí v poválečné historii země – jen do ledna roku 2021 čítaly přibližně 80 miliard euro (přes dva biliony korun).²⁸

Zuzana Lizcová ■

Demografický vývoj

Celkový počet obyvatel SRN činil koncem roku 2020 podle Spolkového statistického úřadu přibližně 83,4 milionu osob. Po dlouhém období kontinuálního růstu populace (v letech 2010 až 2020 se počet obyvatel Německa zvýšil z 81,7 na zmíněných 83,4 milionu osob) statistici v prvním roce koronavirové pandemie zaznamenali jeho zastavení – v důsledku slabší imigrace i zvýšené mortality.²⁹ V mezinárodním srovnání patřila SRN v roce 2020 mezi pět zemí světa s nejvyšším průměrným věkem obyvatelstva (45,7 let).³⁰ Naděje dožití se v Německu za posledních 150 let zdvojnásobila a jen za poslední tři dekády stoupla u mužů ze 72,6 na 79 let a u žen ze 79 na 83 let.³¹ Výraznému prodloužení průměrné délky života od 19. století značně napomohly pokrok v medicíně a lepší dodržování hygienických pravidel, vyšší úroveň vzdělávání, lepší pracovní podmínky a zdravější životní styl velké části populace.

Skutečnost, že němečtí obyvatelé žijí déle, je sama o sobě samozřejmě pozitivní. V kombinaci s relativně nízkou mírou porodnosti (v průměru připadá na jednu ženu 1,54 dítěte)³² má však

Graf 1: Vývoj počtu obyvatel a jejich věkové struktury (1970–2060)

celkové stárnutí populace závažné politické i ekonomické důsledky v podobě tlaku na financování důchodového a zdravotního systému či relativně konzervativního voličského chování. Tento tlak bude navíc ve dvacátých a třicátých letech 21. století dále stoupat, protože do penze budou postupně odcházet nejsilnější poválečné ročníky, které přišly na svět koncem padesátých a začátkem šedesátých let 20. století. Tehdy se v Německu rodilo hodně přes milion dětí ročně (nejvíce v roce 1964 – bezmála 1,4 milionu). Přírůstky z let 2015 až 2019 byly oproti tomu zhruba poloviční.³³

■ ZDRAVOTNICTVÍ V NĚMECKU

Německé zdravotnictví je typickým příkladem systému založeného na sdílení rizik a platbě pojištění. Tento model financování vznikl již za doby císařství koncem 19. století. Charakteristickým znakem současného systému je poskytování ambulantní zdravotní péče s dominancí malých soukromých praxí a přísným oddělením ambulantní a nemocniční péče.

Nemocnice či nemocniční lékař nesmí poskytovat ambulantní péči. K jejímu poskytnutí je nutné zvláštní povolení od Sdružení pokladenských lékařů (*Kassenärztliche Vereinigung*, KAV). Nemocniční lékař nesmí ambulantně ošetřovat pacienta ani v průběhu rekonvalescence následující po pobytu v nemocnici, respektive takováto péče je zákonem omezena na naprosté minimum.

K tomu, aby lékař mohl ve své soukromé praxi poskytovat péči pacientům pojištěným v rámci veřejného zdravotního pojištění, musí být členem KAV. Jeho jednotlivé organizace jsou veřejnoprávními samosprávnými stavovskými institucemi, které zastupují své členy vůči pojišťovnám veřejného pojištění a dohlíží na činnost lékařů. Od roku 1931 mají monopol na poskytování ambulantní péče v rámci veřejného pojištění. Lékař, který není členem KAV, může poskytovat péči pouze klientům soukromých pojišťoven nebo pacientům platícím za péči hotově. Lékaři jsou na základě regionálního principu organizováni do sedmnácti různých KAV. Tyto instituce jsou nezávislé, na spolkové úrovni však vytvářejí zmíněné Sdružení pokladenských lékařů, v němž koordinují svůj postup.

Síť poliklinik, větších zdravotnických zařízení, kde se soustřeďují ordinace praktických lékařů i specialistů, plnila funkci základní organizační jednotky ambulantní péče v bývalé Německé demokratické republice (NDR) a po znovusjednocení země z větší části zanikla. Na tuto tradici spolková vláda navázala až přijetím zákona o modernizaci veřejného pojištění z roku 2004, který umožnil vznik takzvaných zdravotnických zaopatřovacích center (*Medizinische Versorgungszentren*). Vláda tímto opatřením reagovala na poptávku po spolupráci mezi jednotlivými medicínskými obory i na nutnost zmenšit rozdíly mezi ambulantní a nemocniční péčí. Do roku 2019 tak v Německu vzniklo na 3 500 podobných zdravotnických zařízení.³⁴

Různorodost zřizovatelů v Německu nadále panuje v nemocniční péči. Nemocnice je možné rozdělit na veřejné, jejichž zřizovateli jsou spolkové země nebo obce, veřejné prospěšné, jejichž zřizovateli jsou církve nebo různé nadace a spolky, a soukromé. Při pohledu na rozložení nemocnic do těchto tří kategorií je patrné, že od počátku 90. let výrazně poklesl podíl veřejných nemocnic (z přibližně 45 procent v roce 1992 na 29 procent v roce 2018) a vzrostl podíl soukromých zařízení (z přibližně 16 procent v roce 1992 na 38 procent v roce 2018). Podíl veřejně prospěšných klesl jen mírně z necelých 40 procent na jednu třetinu celkového počtu.³⁵

Výrazně odlišná ovšem zůstává průměrná velikost těchto zařízení. Zatímco největší nemocnice jsou většinou veřejné, soukromé nemocnice bývají spíše menší. Z celkového počtu lůžek pokrývají veřejné nemocnice zhruba polovinu kapacity. Zodpovědnost za dostatečnou dostupnost nemocniční péče mají ze zákona jednotlivé spolkové země. Počet nemocnic v Německu dlouhodobě klesá – mezi lety 1992 a 2018 se snížil z 2 381 na 1 925 a počet nemocničních lůžek poklesl v SRN od počátku 90. let přibližně o čtvrtinu.³⁶

Německo má nejstarší systém veřejného zdravotního pojištění na světě, jeho kořeny sahají do konce 19. století. Původně bylo zdravotní pojištění určeno pouze pro dělníky jakožto novou, dynamicky rostoucí skupinu obyvatelstva, postupně se však rozšiřovalo na další skupiny a v současnosti platí povinnost je mít pro všechny obyvatele Německa. Přibližně 87 procent z nich, tedy naprostá většina, spadá do systému tzv. veřejného nebo zákonného pojištění (*Gesetzliche Krankenversicherung*, GKV).³⁷

Všichni, kdo jsou tímto způsobem pojištěni, mají nárok na stejnou péči bez ohledu na objem svých příspěvků. Ten se odvíjí od výše příjmů. Příspěvek na zdravotní pojištění tvořil v roce 2021 až do určité maximální hranice 14,6 procenta hrubého příjmu.³⁸ Polovinu z této částky hradí zaměstnavatel, polovinu zaměstnanec. Do systému veřejného pojištění spadají zaměstnanci, osoby samostatně výdělečně činné, nezaměstnaní, důchodci i studenti. Základem pro výpočet pojistného tak může být mzda, dávky v nezaměstnanosti, důchod pobíraný z veřejného systému důchodového pojištění a další důchody, například vdovské nebo sirotčí. Zdravotní pojištění se automaticky a bezplatně vztahuje i na všechny rodinné příslušníky pojištěnce, kteří nemají vlastní příjem, zejména tedy na děti a případně manželku či manžela.

Přibližně 11 procent německých obyvatel pak disponuje soukromým zdravotním pojištěním (*Private Krankenversicherung*, PKV). Nelze ziskat automaticky, je pro ně potřeba splnit konkrétní podmínky – například dosáhnout dostatečné (relativně značné) výše příjmů. Příspěvky se v tomto systému neřídí podle výdělků, ale jsou odstupňované podle věku, zdravotního stavu a úrovně požadované péče. Bezplatné připojištění pro rodinné příslušníky zde neplatí.

Významnou vlastností německého veřejného zdravotního pojištění je tak skutečnost, že výše pojistného je nezávislá na věku, pohlaví či zdravotním stavu individuálního pacienta. Pojistné je tudíž nezávislé na rizicích spojených s tím, že pojišťovna pojistí

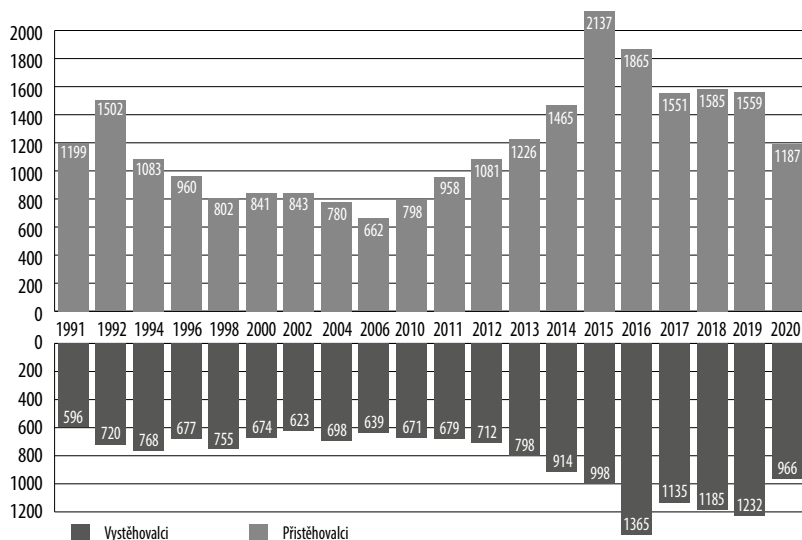
konkrétního pacienta, čímž se také veřejné zdravotní pojištění v Německu liší od pojištění soukromého. Veřejné zdravotní pojištění v Německu spadá do kategorie průběžného pojištění. Příspěvky odváděné pojištěnci nejsou ukládány stranou za účelem pozdějšího hrazení zdravotní péče pro tyto klienty, ale jsou užívány na krytí aktuálních výdajů pojišťovny, tj. i na léčbu jiných pacientů. Systém zdravotního pojištění je tedy postaven na principu solidarity a průběžného financování.

Občané Evropské unie si při krátkodobých pobytech v Německu zpravidla vystačí s pojištěním, které si platí ve své domovské zemi. Při akutním ošetření musejí pouze předložit Evropský průkaz zdravotního pojištění (EHIC). Pokud však v Německu mají bydliště nebo v zemi pobývají dlouhodobě, jsou povinni se pojistit u německé veřejné či soukromé zdravotní pojišťovny.³⁹

Petr Mlsna ■

Vedle stárnutí charakterizuje německou společnost posledních třiceti let i její rostoucí individualizace. V roce 1996 žilo v SRN zhruba 13,2 milionu rodin, do roku 2019 jejich počet poklesl o 12 procent na 11,6 milionu.⁴⁰ V roce 2019 tvořily jednočlenné domácnosti plných 42 procent celkového počtu (bezmála o devět procentních bodů více než v roce 1991), v domácnostech se čtyřmi a více osobami žilo pouhých 12,6 procenta obyvatel.⁴¹ Tento trend přirozeně souvisí se stárnutím populace, ale i s dalšími faktory: změnami životního stylu, novými kariérními vyhlídkami, vyšší mobilitou obyvatel a erozí tradičních forem rodinného soužití. Zajímavý je v této souvislosti vývoj obliby manželství – od znovusjednocení do počátku desátých let nového milénia počet uzavřených sňatků v jednotlivých letech setrvale klesal, poté začal opět pozvolna stoupat. Počty rozvodů naopak rostly v 90. letech a přibližně od roku 2003 zaznamenávají pokles. Od roku 2017 mohou navíc uzavírat manželství i páry stejného pohlaví. Této možnosti jich v roce 2019 využilo přes 14 000. Do manželského svazku mezi mužem a ženou vstoupilo v témže roce v Německu přibližně 402 000 párů. Plných 12 procent celkového počtu pak činily sňatky mezi německými občany či občankami a cizími státními příslušníky.⁴²

Podíl cizinců na celkovém počtu obyvatel stoupal od 50. let setrvale již ve „staré“ bonnské republice a tento trend se nezastavil ani po roce 1990. V okamžiku znovusjednocení žilo v Německu zhruba 5,6 milionu cizinců, v roce 2016 už 9,2 milionu.⁴³ Od roku 2005 pak němečtí statistici operují s pojmem „obyvatelstvo s migračním pozadím“ (*Bevölkerung mit Migrationshintergrund*). Zahrnuje osoby, které se narodily s jiným než německým občanstvím, i ty,

Graf 2: Přeshraniční migrace obyvatel (1991–2020)

jejichž (alespoň jeden) rodič neměl při svém narození německé občanství. Do této široké kategorie spadají lidé, kteří přišli do Německa za prací, stejně jako četní uprchlíci, kteří se do země dostali v důsledku válečných konfliktů (například na Balkáně nebo později v Sýrii), ale i tzv. pozdní vysídlenci (*Spätaussiedler*) ze zemí bývalého východního bloku, kteří směli do SRN přesídlit od 90. let minulého století poté, co doložili svůj německý původ. Podle údajů Spolkového statistického úřadu čítala skupina osob s migračním pozadím v roce 2019 přes 21 milionů lidí a tvořila více než čtvrtinu německého obyvatelstva. Přibližně třetina z nich měla původ v jiné členské zemi EU (zejména v Polsku), přibližně 30 procent v jiném evropském státě (zejména v Turecku a Rusku). Přes 15 procent pak mělo kořeny v zemích Blízkého a Středního východu (zejména v Kazachstánu a Sýrii). Největší podíl osob s migračním pozadím žije v Německu v „městských“ spolkových zemích Brémách, Hamburku a Berlíně a v západních spolkových zemích (Hesensku, Bádensku-Württembersku či Severním Porýní-Vestfálsku), kde tvoří zhruba třetinu obyvatel. Nejmenší podíl (v jednotkách procent) je jich naopak v tzv. nových spolkových zemích na východě.⁴⁴

■ OD CURRYWURSTU KE KEBABU

Tradiční německá kuchyně nabízí širokou paletu regionálních specialit, přičemž nejbližší české kuchyni je kuchyně bavorská. Pro Čechy je zřejmě nejznámějším německým pokrmem tzv. eintopf, tedy mimořádně hustá polévka z jednoho hrnce. Ve druhé polovině 20. století se však v Berlíně zrodily dva pokrmy, jež vznikly díky poptávce po rychlém stravování. Prvním z nich je currywurst a druhým döner kebab, přičemž oba postupně převzaly roli symbolických zástupců německé kuchyně.

Currywurst vymyslela ve svém stánku v Západním Berlíně Herta Heuwerová v září roku 1949. Podařilo se jí připravit originální omáčku z rajčat, kari a worcestrové omáčky, s níž servírovala tradiční grilované klobásy, které však byly speciálně upraveny a zbaveny střívků. Pochoutka se velmi rychle rozšířila do stánků rychlého občerstvení v dalších částech Západního Německa.

V současné době se v celém Německu zkonzumuje zhruba 800 milionů currywurstů ročně, což odpovídá deseti klobásám na každého obyvatele. V roce 1959 se stala omáčka chráněnou obchodní značkou. Spolu se stoupající oblibou se currywurst začal promítat do kultury. Hymnou obdivovatelů tohoto pokrmu se stala píseň *Currywurst* od Herberta Grönemeyera z roku 1982.

V roce 1972 byl naservírován v Západním Berlíně první döner kebab zřejmě ve stánku Kadira Nurmana, původně tureckého gastarbeitera (*döner* znamená v turečtině točit se, *kebab* grilované nebo pečené maso). Berlínský kebab vyšel z tradičních tureckých pokrmů, ale byl uzpůsoben chuti a zvyklostem místní kuchyně. Specialita byla podávána v chlebu s jehněčím masem grilovaným na vertikálním špízu a s omáčkou – s nadsázkou je možné říct, že bez ní by žádný Berličan maso nepozřel. Později se k masu začal přidávat i salát, rajčata, cibule a další zelenina.

Původně se stánky s kebabem šířily ve městech s vyšším podílem osob s migračním pozadím, pokrm si však rychle získal oblibu také mezi Němci a turisty. V současné době se ve Spolkové republice nachází asi 16 tisíc stánků s rychlým občerstvením, v samotném Berlíně, hlavním městě kebabu, jich funguje kolem tisíce. Denně se do německých stánků s kebabem zaváží na 600 tun masa a celé gastronomické odvětví spojené s tímto pokrmem vykazuje roční obrát přes 3,5 miliardy euro.

Od svého vzniku se döner kebab rozšířil do celé Evropy včetně České republiky a německé firmy ovládají zhruba 80 procent evropského trhu s touto komoditou. Receptura döner kebabu se postupně vyvíjí a dnes je dostupný v řadě kombinací chlebů, tortill a omáček. Běžně je k dostání nejen s jehněčím, ale i s kuřecím masem. Bez ohledu na svůj fakticky německý původ je döner kebab prakticky všude nabízen jako turecká specialita.

Tomáš Nigrin ■

Němci. Mírný rozdíl mezi západem a východem přetrvává v nerovnosti příjmů, výrazný v oblasti majetkového vlastnictví. Průměrné východoněmecké příjmy se za posledních třicet let značně přiblížily západním standardům. Před pádem berlínské zdi nedosahovaly ani poloviny těch západoněmeckých, v roce 2018 již činily 89 procent západní úrovně. Na východě jsou zpravidla nižší životní náklady, poměry v obou částech země jsou tak (samořejmě přes přetrvávající regionální rozdíly) v tomto ohledu celkem srovnatelné. Pohled na rozdělení bohatství ve společnosti nicméně skýtá zcela jiný obrázek. Německo v uvedeném směru rozhodně není rovnostářské – 10 procent tamních občanů disponuje téměř 60 procenty celkového majetku a průměrná výše majetku západních Němců je podle statistik z roku 2018 třikrát vyšší než těch východních.⁴⁵

Náboženské, politické a občanské instituce

Ruku v ruce s proměnou německé společnosti se v posledních třiceti letech vyvíjela i role klíčových náboženských, občanských a politických institucí. Obecně lze říci, že až na jisté výjimky výrazně zeslábla. Německo však přesto zůstává zemí, v níž nadále hraje značnou roli náboženská víra, konkrétně obě hlavní konfese – katolická i evangelická. V roce 2020 byl odhadován počet členů římskokatolické církve přibližně na 22,2 milionu, k evangelickému vyznání se hlásilo necelých 21 milionů osob. Počet muslimů žijících v Německu je odhadován na čtyři až 4,5 milionu, židovská komunita čítá kolem 94 000 členů.⁴⁶ Počet registrovaných katolíků poklesl mezi lety 1990 a 2019 o více než pět milionů, podobný počet členů ztratily evangelické církve jen od roku 2003. V dlouhodobější perspektivě se pokles významu křesťanského vyznání v německé společnosti jeví ještě dramatictější: mezi lety 1956 a 2019 klesl podíl registrovaných evangelíků v Německu z 50 procent na necelou čtvrtinu, podíl katolického obyvatelstva se snížil z přibližně 46 na 27 procent.

Za tímto vývojem bezpochyby stojí řada faktorů, mimo jiné změna společenských hodnot od 60. let minulého století. Svoji roli sehrálo také sjednocení Německa, jehož východní část patří k nejvíce sekularizovaným oblastem Evropy, průběžně se i zde projevovaly důsledky masové imigrace, která náboženskou mapu

Evangelický kostel Frauenkirche v Drážďanech, zničený za druhé světové války, se po znovusjednocení Německa dočkal obnovy.

Německa postupně mění, například v důsledku rostoucího počtu obyvatel muslimské či pravoslavné víry.⁴⁷ V posledních letech se navíc silně projevil pokles důvěry v církev jako instituci, což souvisí s problematikou četných případů sexuálního zneužívání v církevních zařízeních, především římskokatolických. Vystoupení z církve se pak stává častým projevem nesouhlasu se způsobem, jak se církev s těmito kauzami vyrovnává. Úbytek členů církví má dopad na výběr církevní daně a ještě donedávna velkorysé financování církevního provozu. Masový úbytek praktikujících věřících a nedostatek duchovních vede k rušení, respektive slučování náboženských obcí či farností do velkých a často nepřehledných celků. Částečné oživení projevů víry se sice na čas projevilo po volbě „německého“ papeže Benedikta XVI. v roce 2005, mimo jiné nárůstem počtu nových seminaristů, jednalo se však o krátkodobou výjimku ze setrvalého sestupného trendu. Ten vede i k profanizaci a prodeji kostelů, často památkově chráněných. Například katolická diecéze v Essenu se v posledních letech takto „zbavila“ již více než čtvrtiny svých chrámů (2021).⁴⁸

■ ŘÍMSKOKATOLICKÁ CÍRKEV

Římskokatolická církev v roce 2021 zahrnovala 22,2 milionu členů, tedy 26,7 procenta německého obyvatelstva. V jižních částech země je tento podíl výrazně vyšší (Bavorsko 46,9 procenta, Sársko 54,6 procenta), na severu a východě země žijí jen katolické minority (ve Šlesvicku-Holštýnsku 5,9 procenta, v nových spolkových zemích podíl kolísá mezi 3,2 a 8,4 procenta).⁴⁹ Německý Základní zákon zaručuje ústavní ochranu náboženské svobody a samosprávu vlastních záležitostí včetně církevního pracovního práva. Římskokatolická církev má veřejnoprávní status a financuje se především prostřednictvím církevní daně, která činí cca 9 procent daně z příjmu a kapitálových výnosů a která je za úhradu vybírána státními finančními úřady.

Společným orgánem všech katolických biskupů a jejich diecézí je Německá biskupská konference se sídlem v Berlíně. Jejím předsedou je od roku 2020 Georg Bätzing, sídelní biskup limburský. Německým katolickým věřícím sloužilo v roce 2020 celkem 12 565 světských a řádových kněží, 3 245 stálých jáhnů (diákonů) a 7 670 laických pastoračních a farních asistentek/asistentů. V roce 2021 zde dále působilo 15 984 příslušnic/příslušníků řeholních řádů a institutů zasvěceného života, z toho 2 575 řádových kněží, 848 řádových bratří a 12 575 řádových sester.

Pro katolické bohoslužby se využívalo 24 000 kostelů, z toho 22 800 památkově chráněných. Po roce 2000 bylo 587 kostelů zrušeno, 164 zbořeno. Od roku 1995 bylo nově vybudováno 77 kostelů. Katolická charitativní organizace Caritas provozuje 25 000 zdravotnických a sociálních zařízení a zaměstnává 700 000 lidí v hlavním pracovním poměru.

Církev disponuje rozsáhlou sítí církevního školství, kam patří cca 9 400 mateřských škol a 904 škol všech stupňů (základní a odborné školy, gymnázia). Při veřejných univerzitách působí 11 katolických teologických fakult, dalších pět teologických fakult funguje v režii diecézí, církevní řády provozují tři řádové vysoké školy, vedle toho existuje církevní Katolická univerzita v Eichstättu-Ingolstadtu, pět odborných vysokých škol a dvě vysoké školy pro chrámovou hudbu. Církev dále provozuje 3 109 veřejných katolických knihoven.

Nejdůležitějším grémiem zastupujícím zájmy katolických laiků je Ústřední výbor německých katolíků (*Zentralkomitee der deutschen Katholiken*), jehož prezidentem je prof. Dr. Thomas Sternberg.

Katolická média zahrnují zpravodajskou agenturu *Katholische Nachrichten-Agentur* (KNA), informační portál německé katolické církve *katholisch.de* a katolické mediální centrum *Katholisches Medienhaus*. Z tištěných periodik, mezi nimiž dominují diecézní časopisy, mají celoněmecký charakter například týdeníky *Christ in der Gegenwart* či *Tagespost*.

Miroslav Kunštát ■

◁ Mapa 1: Územní uspořádání katolické církve v SRN

Církevní organizace (2021) se skládá z 9 858 farností, které se nacházejí ve 27 biskupstvích a arcibiskupstvích, jež tvoří sedm církevních provincií:

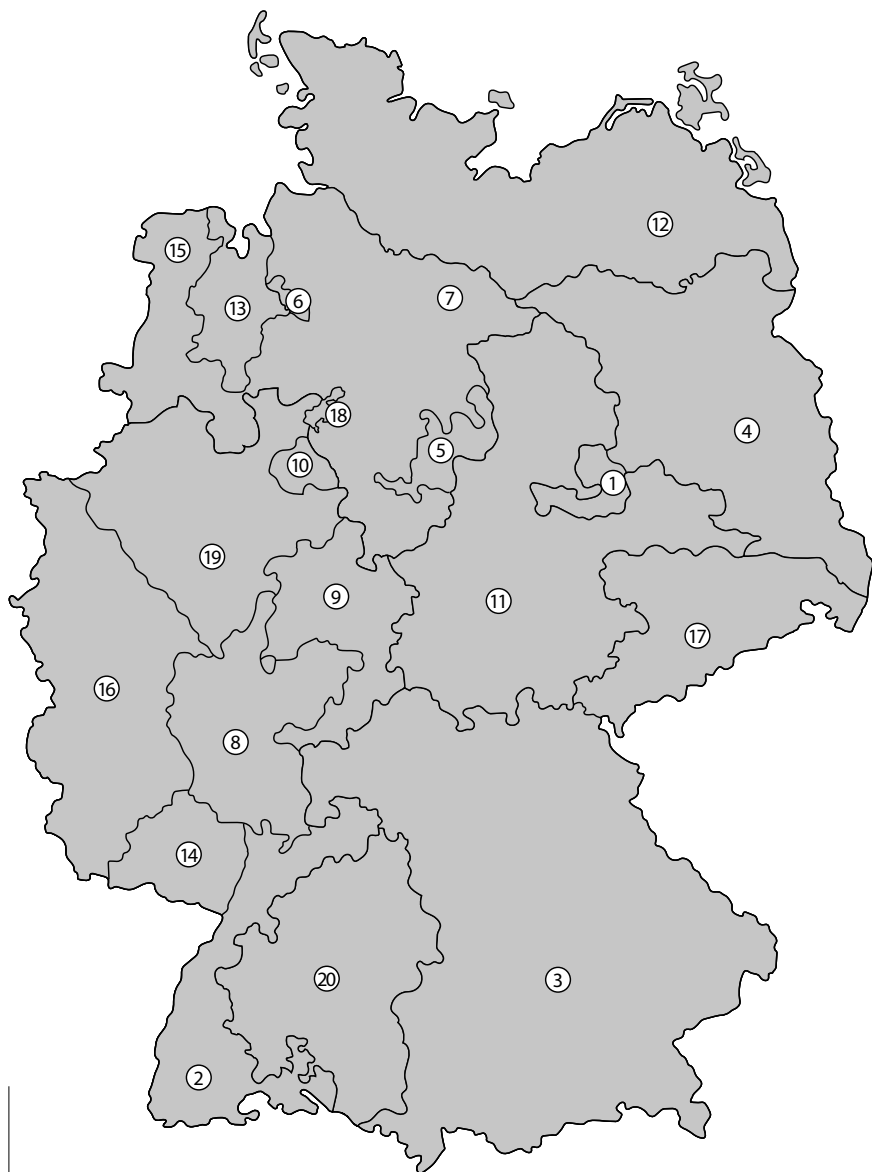
1. Církevní provincie Bamberk: arcibiskupství Bamberk, biskupství Eichstätt, Würzburg, Speyer (Špýr);
2. Církevní provincie Berlín: arcibiskupství Berlín, biskupství Zhořelec (Görlitz), Drážďany-Míšeň (Dresden-Meißen);
3. Církevní provincie Freiburg: arcibiskupství Freiburg, biskupství Mohuč (Mainz), Rottenburg-Stuttgart;
4. Církevní provincie Hamburk: arcibiskupství Hamburk, biskupství Hildesheim, Osnabrück;
5. Církevní provincie Kolín nad Rýnem: arcibiskupství Kolín n. R. (Köln), biskupství Cáchy (Aachen), Essen, Limburg, Münster, Trevír (Trier);
6. Církevní provincie Mnichov-Frísinky: arcibiskupství Mnichov-Frísinky (München-Freising), biskupství Augšpurk (Augsburg), Pasov (Passau), Řezno (Regensburg);
7. Církevní provincie Paderborn: arcibiskupství Paderborn, biskupství Erfurt, Fulda, Magdeburk.

■ EVANGELICKÁ CÍRKEV

Evangelická církev registrovala v roce 2021 celkem 20,7 milionu členů, tedy přibližně 24,9 procenta německého obyvatelstva. Podíl evangelíků je výrazně vyšší v severozápadních částech země (Šlesvicko-Holštýnsko 43,3 procenta, Dolní Sasko 42,1 procenta, Brémy 31,5 procenta, Hamburk 24,4 procenta).⁵⁰ Původně protestantské oblasti bývalé NDR jsou výrazně poznamenány sekularizací, například v Sasku činí podíl Němců evangelického vyznání zhruba 20 procent, v Sasku-Anhaltsku 18–19 procent. Německý Základní zákon zaručuje ústavní ochranu náboženské svobody a samosprávu vlastních záležitostí včetně církevního pracovního práva. Evangelická církev má veřejnoprávní status a financuje se především prostřednictvím církevní daně, která činí cca 9 procent daně z příjmu a kapitálových výnosů a která je za úhradu vybírána státními finančními úřady.

Církevní organizace se skládá z 20 zemských evangelických církví a celkem 13 200 sborů (náboženských obcí). Zastřešuje je Evangelická církev v Německu (*Evangelische Kirche in Deutschland*, EKD), řízená 126člennou celoněmeckou synodou EKD (*EKD-Synode*) volenou z duchovních i laiků na šest let, 15člennou Radou EKD (*Rat der EKD*) a širší církevní konferencí EKD (*Kirchenkonferenz*). Sídlem EKD je Hannover. Navenek ji reprezentuje předseda, respektive předsedkyně Rady EKD, kterou je od roku 2021 Annette Kurschusová, představená (*Präses*) Evangelické církve Vestfálska.

Jednotlivé zemské evangelické církve jsou buď sjednocené (*uniert*), tj. sdružují evangelické křesťany augsburského vyznání (luterány) i helvétského vyznání (reformované, kalvinisty), případně se jedná o církve explicitně luteránské či reformované. Součástí EKD je tak i Evangelicko-reformovaná církev s celostátní působností. Územní členění tzv. zemských církví (*Landeskirchen*) se nekryje s dnešním teritoriálním členěním SRN, vychází

◁ Mapa 2: Územní uspořádání evangelické církve v SRN

V rámci EKD existuje 20 zemských církví (Landeskirchen):

1. Anhaltská zemská evangelická církev (Evangelische Landeskirche Anhalts), sídlo: Dessau-Roßlau;
2. Zemská evangelická církev v Bádensku (Evangelische Landeskirche in Baden), sídlo: Karlsruhe;
3. Evangelicko-luterská církev v Bavorsku (Evangelisch-Lutherische Kirche in Bayern), sídlo: Mnichov (München);
4. Evangelická církev Berlín – Braniborsko – slezská Horní Lužice (Evangelische Kirche Berlin – Brandenburg – schlesische Oberlausitz), sídlo: Berlín;
5. Evangelicko-luterská zemská církev v Brunšvicku (Evangelisch-lutherische Kirche in Braunschweig), sídlo: Wolfenbüttel;
6. Brémská evangelická církev (Bremische Evangelische Kirche), sídlo: Brémy (Bremen);
7. Evangelicko-luterská zemská církev Hannoverska (Evangelisch-lutherische Landeskirche Hannovers), sídlo: Hannover;
8. Evangelická církev v Hesensku a Nasavsku (Evangelische Kirche in Hessen und Nassau), sídlo: Darmstadt;
9. Evangelická církev Kurhessen-Waldeck (Evangelische Kirche von Kurhessen-Waldeck), sídlo: Kassel;
10. Zemská církev v Lippe (Lippische Landeskirche), sídlo: Detmold;
11. Evangelická církev ve středním Německu (Evangelische Kirche in Mitteldeutschland), sídlo: Erfurt;
12. Evangelicko-luterská církev v severním Německu (Evangelisch-Lutherische Kirche in Norddeutschland), sídlo: Schwerin;
13. Evangelicko-luterská církev v Oldenbursku (Evangelisch-Lutherische Kirche in Oldenburg), sídlo: Oldenburg;
14. Falcká evangelická církev (Evangelische Kirche der Pfalz), sídlo: Špýr (Speyer);
15. Evangelicko-reformovaná církev (Evangelisch reformierte Kirche), sídlo: Leer;
16. Evangelická církev v Porýní (Evangelische Kirche im Rheinland), sídlo: Düsseldorf;
17. Evangelicko-luterská církev Saska (Evangelisch-Lutherische Kirche Sachsens), sídlo: Drážďany (Dresden);
18. Evangelicko-luterská zemská církev Schaumburg-Lippe (Evangelisch-Lutherische Landeskirche Schaumburg-Lippe), sídlo: Bückeburg;
19. Evangelická církev Vestfálska (Evangelische Kirche von Westfalen), sídlo: Bielefeld;
20. Evangelická zemská církev ve Württembersku (Evangelische Landeskirche in Württemberg), sídlo: Stuttgart.

spíše z původních historických celků. Tato souvislost díky nedávným fúzím menších dílčích církví již není zcela zřetelná.

Německým evangelickým věřícím sloužilo v roce 2020 celkem 20 134 duchovních s ukončeným teologickým vzděláním, z toho 7 807 žen. V hlavním pracovním poměru bylo v církvi a církevních zařízeních zaměstnáno cca 241 000 osob, vedle toho vykonávalo 1 068 374 věřících některé z dobrovolnických, tj. neplacených úřadů a funkcí.

Pro evangelické bohoslužby se využívalo 20 372 kostelů, z toho 16 820 památkově chráněných. Navíc církev provozovala dalších 3 064 sborových center s integrovanými bohoslužebnými prostory.

Evangelická charitativní organizace Diakonie provozuje více než 31 000 zdravotnických a sociálních zařízení (včetně zařízení terénních služeb) a zaměstnává 600 000 lidí v hlavním pracovním poměru.

Síť evangelického církevního školství tvoří 9 107 mateřských škol a jeslí a 632 škol všech stupňů (základní, odborné a speciální školy, gymnázia). Evangelickou teologii lze studovat na 35 teologických fakultách a církevních vysokých školách, z toho na 17 evangelických teologických fakultách státních univerzit.

Vedle církví sdružených v EKD působí v Německu i desítky dalších menších protestantských, respektive evangelikálních církví, které ovšem nemají veřejnoprávní status.

Miroslav Kunštát ■

■ JUDAISMUS

Počet členů židovských náboženských obcí v roce 2020 čítal 93 695 osob, tj. 0,11 procenta obyvatelstva, přičemž výraznější byl tento podíl v tzv. starých spolkových zemích na západě Německa (zhruba 0,2 procenta). Nejvíce členů má zemský svaz židovských obcí v Severním Porýní, a to 15 692 osob (2020).⁵¹ Původně byl procentuální podíl podstatně nižší, od konce osmdesátých let 20. století však narůstal díky migraci ruskojazyčných Židů z bývalého Sovětského svazu či jeho nástupnických států. Ve většině německých židovských náboženských obcí představují tito lidé dokonce většinu jejich členů. Pro srovnání: před druhou světovou válkou, respektive před vydáním protizhidských tzv. norimberských zákonů (1935), činil počet Židů v Německu zhruba 500 000.

Většina obcí má veřejnoprávní status, některé jsou registrovány jako zapsané spolky (*eingetragener Verein*, e.V.). Disponují samosprávou vlastních záležitostí. Ústředním a koordinačním orgánem je Ústřední rada Židů v Německu (*Zentralrat der Juden in Deutschland*) se sídlem ve Frankfurtu nad Mohanem. Jejím předsedou je od roku 2014 Dr. Josef Schuster, který je současně viceprezidentem Světového židovského kongresu i Evropského židovského kongresu (stav k listopadu 2021).

Náboženské obce jsou sdruženy do zemských svazů, které však plně nekořespundují s územím jednotlivých spolkových zemí, případně vytvářejí duplicity podle věroučného profilu: Bádensko, Bavorsko, Berlín, Braniborsko, Brémy, Frankfurt nad

Mohanem, Hamburk, Hesensko, Kolín nad Rýnem, Meklenbursko a Přední Pomořansko, Mnichov a Horní Bavorsko, Dolní Sasko I (konzervativní a ortodoxní obce), Dolní Sasko II (liberální obce), Severní Porýní, Porýní-Falc, Sársko, Sasko, Sasko-Anhaltsko, Šlesvicko-Holštýnsko I, Šlesvicko-Holštýnsko II, Durynsko, Vestfálsko-Lippe, Württembersko.

V roce 2020 sloužilo židovským věřícím 84 rabinů a rabínek, z toho 54 rabinů ortodoxního směru a 30 rabinů a rabínek převážně reformního (liberálního) směru. Ortodoxní rabíny zastupuje Ortodoxní rabínská konference (*Orthodoxe Rabbinerkonferenz – Rabbinat Deutschland*, ORD) se sídlem v Kolíně nad Rýnem, reformované (liberální) rabíny a rabínky pak Všeobecná rabínská konference (*Allgemeine Rabbinerkonferenz*, ARK) se sídlem v Berlíně.

Židovské náboženské obce užívaly v roce 2021 k bohoslužebným účelům 101 synagog a 31 menších modliteben. Většina historických synagog byla zničena roku 1938 během tzv. říšské křišťálové noci, řada z nich byla po válce obnovena (například i nejstarší německá synagoga ve Wormsu). Mnohé jsou ovšem využívány k muzeálním účelům. Náboženské obce se profilují i podle svého věroučného zaměření (liberální, ortodoxní, konzervativní).

Židovské školství zahrnuje 20 mateřských škol a jeslí (koncipovaných často mezinábožensky), 9 základních škol a 7 pokračovacích škol včetně gymnázií. Centrální vysokou školou pro židovská studia (*jewish studies*) je Vysoká škola pro židovská studia v Heidelbergu, zřízená Ústřední radou Židů v Německu. Vzdělávání rabinů probíhá na speciálních učilištích, a to na Abraham-Geiger-Kolleg v Postupimi (pro kandidáty všeobecného a reformního/liberálního směru) nebo v ortodoxním rabínském semináři v Berlíně, navazujícím na seminář založený Israelem Hildesheimerem v roce 1878.

Hlavním médiem je týdeník *Jüdische Allgemeine*, založený roku 1837 a obnovený v roce 1946.

Miroslav Kunštát ■

ISLÁM

Počet islámských věřících čítá v Německu 5,4–5,7 milionu, tj. 6,4–6,7 procenta obyvatelstva.⁵² Vzhledem k věroučné, etnické a organizační diverzitě a nejednotné praxi vykazování počtů věřících jsou údaje pouze přibližné a nevystihují postupující sekularizační procesy i u této skupiny obyvatel SRN. Islám je dnes po křesťanství druhým nejrozšířenějším náboženstvím v Německu. Ještě nedávno představovali absolutní většinu mezi muslimy obyvatelé tureckého původu, vyznávající především sunnitský islám. Nyní je náboženské i etnické spektrum muslimského obyvatelstva podstatně pestřejší, je v něm zastoupeno více věroučných proudů a odlišných náboženských praktik. Podle odhadů Spolkového ministerstva vnitra (2020) představují dnes v Německu sunnité 75 procent z celkového počtu muslimských věřících, alevité 13 procent a šíité cca 7 procent. Obecně platí (i u migrantů s křesťanským vyznáním), že religiozita u obyvatel

s tzv. migračním pozadím je vyšší: asi 25 procent muslimů v SRN udává pravidelnou účast na náboženských obřadech, přičemž tento podíl je vyšší u žen.

Většina muslimských náboženských obcí má právní formu zapsaného spolku (*eingetragener Verein*, e.V.). Jejich střešové organizace sice usilují o veřejnoprávní status, tomu však brání jejich heterogenita a mnohdy i nejasná loajalita vůči obecným principům německého právního řádu. Obecně pro ně platí podobné zásady jako pro menší křesťanské církve, které nemají veřejnoprávní status – viz čl. 135 odst. 1 až 4 Výmarské říšské ústavy (i dnes součást Základního zákona SRN). Prvky islámského práva *šaría* lze v Německu aplikovat jen tehdy, pokud příslušná ustanovení nejsou v rozporu s německým právním řádem. Nelze tedy akceptovat například odlišné zacházení s muži a ženami, tělesné tresty, rituální „halal“ řeznictví bez předchozího omámení porážených zvířat apod.

Počet náboženských obcí je odhadován na 2 400, zhruba 2 200 z nich má vlastního imáma. Největší část imámů je vysílána na omezenou dobu z Turecka, akademická příprava vlastních německých imámů a učitelů islámského náboženství na veřejných vysokých školách byla zahájena teprve nedávno. Podobně jako například židovské či křesťanské náboženské obce nabízí většina muslimských obcí i nenáboženské aktivity, jako jsou jazykové kurzy, kulturní aktivity, exkurze nebo integrační kurzy. Většina placených pracovníků islámských obcí nemá dokončené vysokoškolské teologické vzdělání, a to ani ze země původu (podle údajů ministerstva vnitra je to cca 35 procent).

Jednotná organizace vzhledem k etnickým a věroučným rozdílům neexistuje. Největší střešové organizace představují turecká společenství jako Turecko-islámská unie Ústavu pro náboženství (*Türkisch-Islamische Union der Anstalt für Religion*, DITIB), Ústřední rada muslimů v Německu (*Zentralrat der Muslime in Deutschland*, ZMD), Svaz islámských kulturních center (*Verband der islamischen Kulturzentren*), dále ortodoxnější a z pohledu státu stále problematičtější Islámské společenství Millî Görüş (*Islamische Gemeinschaft Millî Görüş*, IGMG). IGMG je ovšem zároveň součástí konzervativní Islámské rady pro Spolkovou republiku Německo (*Islamrat für die Bundesrepublik Deutschland*, IRD). Čtyři největší střešové organizace pak vytvořily v roce 2007 Koordinační radu muslimů v Německu (*Koordinationsrat der Muslime in Deutschland*, KRM), a sice jako jejich pracovní a koordinační platformu v rámci státem zřízené Německé islámské konference (*Deutsche Islamkonferenz*, DIK). Na její půdě KRM usiluje o dosažení veřejnoprávního statusu islámu na základě státních smluv s jednotlivými spolkovými zeměmi – podobně jako u již existujících státních smluv a konkordátů evangelické a katolické církve se zeměmi, jimž dle Základního zákona SRN přísluší správa náboženských záležitostí. To však podle převažujícího právního názoru není možné, neboť existující muslimské střešové organizace nenaplníují definici náboženských společenství (*Religionsgemeinschaft*) dle čl. 140 Základního zákona, respektive příslušných platných článků Výmarské říšské ústavy.

Islámskou teologii nebo islámskou náboženskou pedagogiku (pro výuku islámského náboženství na veřejných školách) lze v Německu v bakalářském/magisterském

cyklu studovat na 14 vysokých školách, nejvýznamnější pracoviště jsou na univerzitách v Münsteru, Osnabrücku, Tübingen a na Humboldtově univerzitě v Berlíně.

Miroslav Kunštát ■

Podobně jako křesťanské církve slábnou v Německu v posledních desetiletích i tradiční politické strany a odbory. Křesťansko-demokratická unie (*Christlich Demokratische Union Deutschlands*, CDU) zaznamenala v roce 1990 díky připojení dvou ideologicky blízkých stran z bývalé NDR nejprve nárůst o 20 procent na přibližně 790 tisíc členů. Do roku 2019 nicméně jejich počet opět o polovinu poklesl. Sociální demokracie (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, SPD), jejíž základna čítala ještě v roce 1990 téměř milion osob, ztratila do roku 2019 skoro 56 procent členů. Ještě dramatičtější (a s několika výkyvy) se vyvíjelo členství v liberální Svobodné demokratické straně (*Freie Demokratische Partei*, FDP), která mezi lety 1990 a 2019 ztratila 61 procent skálních příznivců. Strana Levice, která částečně vznikla z postkomunistické PDS, má ve srovnání se svojí předchůdkyní z roku 1990 o 78 procent méně členů. Z partají, které vznikly ještě za „bonnské“ republiky, jako jediní rostou v posledních dekadách Zelení, kteří dokázali mezi lety 1990 a 2019 zvýšit počet svých členů o 134 procent. Pracivově populistická AfD zůstává relativně malou stranou s řádově desítkami tisíc členů.⁵³ V hodnocení příčin úbytku členů většiny parlamentních politických stran, především tradičně nejsilnějších křesťanských a sociálních demokratů, se politologové vesměs shodnou: stojí za ním rozpad tradičních sociálních vazeb a jasně ohraničených společenství se sdílenými hodnotami či principy – křesťanských komunit nebo sociálnědemokraticky smýšlející třídy pracujících.

Odborové organizace zaznamenaly od znovusjednocení rovněž výrazný pokles členské základny. Největší střešová organizace svého druhu, Německý odborový svaz (*Deutscher Gewerkschaftsbund*, DGB), který v roce 1991 registroval přes 11,8 milionu členů, jich dnes má necelých šest milionů.⁵⁴ A zdaleka tolik jako dříve „netáhnou“ ani zaměstnavatelské svazy, jejichž počet členů od znovusjednocení země také výrazně poklesl. To má negativní důsledky pro tarifní autonomii, tedy právo zástupců zaměstnavatelů a zaměstnanců uzavírat dohody o výši mezd nezávisle na státu, jež tvoří jeden ze základních pilířů německého sociálně tržního hospodářství. Kvůli slábnoucí roli příslušných samosprávných

organizací zasahuje do vyjednávání o výši mezd v posledních desetiletích stále více státní aparát.⁵⁵

Nižší ochota vstoupit do tradičních politických stran či odborů nicméně automaticky neznamená, že v Německu slábne i míra politické participace a ochoty angažovat se ve veřejném dění, například v rámci různých lokálních iniciativ nebo politických hnutí typu *Fridays for Future*. Účast ve volbách do Spolkového sněmu sice zaznamenává výkyvy a je relativně slabší ve východní části země, ale kontinuálně neklesá a v mezinárodním srovnání zůstává na relativně vysoké úrovni (v roce 2017 i 2021 činila 76 procent).⁵⁶ V zemských volbách je však bilance posledních let poněkud smíšená a pohybuje se od vysoké účasti v Bavorsku (72 procent voličů v roce 2018) po relativně nižší v některých nových spolkových zemích (méně než 50 procent v Braniborsku a Sasku v roce 2014 nebo 60 procent v Sasku-Anhaltsku v roce 2021).⁵⁷ Dnešní Němci, častěji ti s vyšším vzděláním a ze západní části země, vykazují setrvalou a relativně vysokou ochotu podílet se například na peticích, demonstracích, kontaktech či přímé komunikaci s politiky nebo na činnosti místních spolků.

Rovnost pohlaví a rodinná politika

Stoupající význam genderové problematiky je v německé společnosti patrný hned v několika rovinách. Četné studie poukazují na přetrvávající platovou nerovnost mezi muži a ženami. Takzvaný *gender pay gap*, tedy rozdíl v průměrných příjmech, činil v roce 2019 19 procent a byl jedním z nejvyšších v celé Evropské unii.⁵⁸ Převážná část tohoto rozdílu je daná strukturálně – ženy v SRN častěji pracují v hůře placených profesích, na nižších pozicích a na zkrácené úvazky. Pokud vykonávají totožné povolání jako muži, jsou za něj v průměru ohodnoceny platem nižším o šest procentních bodů.⁵⁹

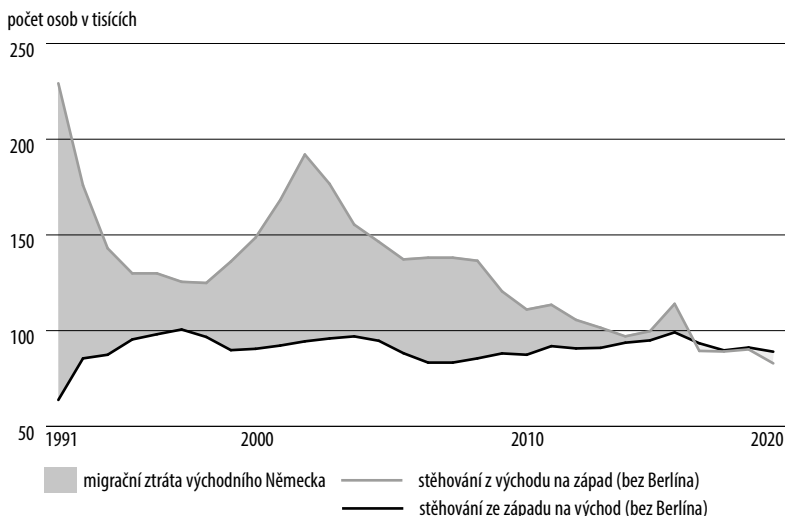
Ženy, které tvoří 50,7 procenta německé populace, mají také stále relativně nižší zastoupení v politice. Podíl žen ve Spolkovém sněmu od 90. let setrvale stoupal a v evropském srovnání je relativně vysoký, ale stále se pohybuje kolem jedné třetiny celkového počtu. V zemských parlamentech či na komunální úrovni je ještě nižší. Nedostatečně zastoupeny jsou ženy obecně i v politických stranách a jejich vedoucích funkcích, podobně jako v řídicích strukturách

velkých německých firem nebo institucí. Míra jejich zapojení se nicméně mezi jednotlivými organizacemi výrazně liší.⁶⁰

O přetrvávajících nerovnostech mezi pohlavími se vede intenzivní celospolečenská diskuse, která se promítá do stále častějšího užívání genderově neutrálního jazyka. Ten se vyznačuje například upouštěním od generického maskulina a používáním ženského i mužského rodu téhož substantiva současně (třeba učitelé a učitelky). V němčině se navíc stále častěji prosazuje tzv. genderová hvězdička nebo podtržítka (tvary typu *lékař*ky* nebo *lékař_ky*), což má své nadšené obhájce i zaryté odpůrce. Snaha o zrovnoprávnění pohlaví se však promítá nejen do jazyka, ale i do zcela praktické politiky. Například v roce 2015 přijala německá vláda zákon, který stanovil minimálně třicetiprocentní podíl žen v dozorčích radách německých firem obchodovaných na burze, v roce 2021 jim kabinet Angely Merkelové uložil povinnost povolát ženy i do představenstva.⁶¹ V roce 2001 SRN zjednodušila pravidla pro odchod otců na rodičovskou „dovolenou“ po narození dítěte. Od nultých let 21. století SRN rovněž intenzivně investuje do rozvoje předškolní péče. Podle Spolkového ministerstva pro rodinu, ženy, seniory a mládež stoupl podíl dětí mladších tří let v jeslích ze 17,6 v roce 2008 na více než 35 procent v roce 2020. Od srpna 2013 mají navíc rodiče zákonný nárok na místo v jeslích či jiném podobném zařízení, jakmile jejich potomek dosáhne věku jednoho roku.⁶² Tempo výstavby nových jeslí a školek zatím za ambiciózními cíli zaostává, na vytyčeném směru podpory návratu rodičů (a zejména matek) na pracovní trh, který byl až donedávna kontroverzní, nicméně panuje široká shoda napříč politickým spektrem.

Vnitřní migrace a otázka bydlení

V mezinárodním srovnání patří Němci k národům se spíše mírnou vnitřní migrací. V rámci svého státu se stěhují častěji než například Italové nebo Španělé, ale méně než třeba Finové či Dánové. Výrazně mobilnější jsou mladší ročníky, které častěji mění místo svého pobytu kvůli studiu nebo zaměstnání. V prvních dvou desetiletích po znovusjednocení země dominoval vnitroněmeckým přesunům směr z východu na západ, poté se bilance stěhování mezi oběma směry víceméně vyrovnala. Odliv mladých z východu v menší

Graf 3: Migrace mezi západním a východním Německem (1991–2020)

míře nadále trvá, vyvažují jej však osoby ve středním a vyšším věku, částečně se svými nezletilými potomky.

Preference bydlení ve městech či na venkově se od znovusjednocení několikrát proměnily. Na počáteční fázi suburbanizace, tedy trend přesunů do okolí velkých měst, navázala fáze zesílené urbanizace a přílivu obyvatel do měst. Od roku 2014 statistici opět pozorují zvýšenou oblibu příměstských a venkovských oblastí,⁶³ což může být dáno mimo jiné výrazným nárůstem cen nájmu i nemovitostí zejména v německých metropolích. Podíl městského obyvatelstva nicméně v SRN celkově stoupl v letech 2000 až 2019 ze 75 na 77,4 procenta.⁶⁴

Z hlediska vlastnictví bytů je Německo v evropském srovnání zemí s vůbec největším podílem nájemníků – v roce 2019 zde nežila „ve vlastním“ téměř polovina obyvatel.⁶⁵ Německá společnost proto na rostoucí ceny nájmu, způsobené především rozsáhlou deregulací a privatizací trhu s byty od 80. let minulého století a nedostatečnou výstavbou ve velkých městech, reaguje velmi citlivě. Problém nedostupnosti bydlení v některých lokalitách, který se týká zejména mladých rodin, samoživitelů či sociálně slabých, povýšil v novém miléniu mezi hlavní politická témata v zemi.

Dopravní mobilita

Pro německou společnost je symptomatický zvláštní vztah k dopravním prostředkům, a to jak individuálním (většinou automobily), tak veřejným (většinou vlakům). Specifickým symbolem poválečného německého hospodářského zázraku se stal automobil a ve světovém srovnání bezprecedentní rozvoj silniční a dálniční sítě. Německo patří ke státům s nejrozvinutější dopravní sítí vůbec a díky její kvalitě je možné pohybovat se na dálnicích (není-li to omezeno příkazovou značkou) neomezenou rychlostí, pro jízdu mezi městy je pak stanoven na evropské poměry velkorysý limit 100 km/h.

Významnou roli v úspěchu německého hospodářství jako celku hraje automobilový průmysl. Toto odvětví společně s navázanými sektory hospodářství vytváří zhruba 15 procent všech pracovních míst, má významný podíl na německém exportu a velmi aktivně se zapojuje do výzkumu a inovací. Německé auto jako symbol kvality a spolehlivosti doslova dobylo celý svět. Na domácí scéně patří právě automobilisté k výrazným vlivovým skupinám a prostřednictvím německého automobilového klubu ADAC (*Allgemeiner Deutscher Automobil-Club*) se snaží stavět proti všem změnám omezujícím jejich svět. V poslední době ADAC například kritizoval návrhy na zavedení rychlostního limitu na německých dálnicích nebo se účastnil debaty o zavedení mýta pro osobní automobily na německých dálnicích. S ohledem na ceny nemovitostí a vyšší pracovní mobilitu jsou Němci zvyklí využívat automobil častěji než jiné národy, což silniční lobby v individuální dopravě ještě posiluje.

Silnou pozici si udržuje také železniční doprava, které dominuje státní společnost Německé dráhy (*Deutsche Bahn*). Spolková republika Německo disponuje jednou z nejkvalitnějších železničních sítí na světě. Od osmdesátých let 20. století byla navíc doplňována vysokorychlostními tratěmi, po nichž se prohánějí vlaky známé pod zkratkou ICE. Ve stejné době však vrcholily také snahy o redukci počtu železničních tratí, především v méně osídlených regionech. Kromě rychlosti a kvality posilovala dominantní pozici vlaků v dálkové dopravě i zákonná úprava, která – vyjma několika linek vedených z Berlína – zakazovala až do roku 2013, aby autobusové linky v dálkové osobní dopravě (včetně soukromých [!])

Berlínské hlavní nádraží, jeden z hlavních dopravních uzlů znovusjednocené metropole, bylo uvedeno do provozu v roce 2006.

jezdily na trasách delších než 50 km nebo trvajících déle než jednu hodinu. Dálková vlaková doprava je doplněna velmi kvalitními a častými regionálními spoji a zároveň zemskými a městskými dopravními integrovanými systémy.⁶⁶

Železnice se v současné době v Německu těší velké podpoře, především s ohledem na snahu „ozelenit“ Evropu a zajistit ekologicky únosnou dopravu.⁶⁷ Vztáhnou-li se však investice do železniční sítě na počet obyvatel, nachází se Německo v evropském srovnání až skoro na konci první desítky. V roce 2019 stálo v čele žebříčku Lucembursko, následované Švýcarskem a Rakouskem. Německo zaujímal až devátou pozici, k níž přispěl pokus o privatizaci železničního provozu v předchozích letech a silná automobilová lobby.⁶⁸

■ EKOLOGIE

Průmyslový rozmach poválečných desetiletí přinesl Německu nebývalý vzestup životní úrovně a přechod k moderní konzumní společnosti. Jeho odvrácenou stranou nicméně bylo rozsáhlé ničení životního prostředí, které se citelně projevovalo mimo jiné znečištěním ovzduší a povrchových i podzemních vod. Ve Spolkové republice se o ekologických tématech podobně jako jinde na Západě začalo diskutovat v šedesátých letech

20. století, do širšího povědomí pronikla v průběhu let sedmdesátých, kdy byly v této oblasti přijaty i první důležité zákony.

Část veřejnosti ovšem tuto regulaci nadále vnímala jako nedostatečnou. Zejména v levé části politického spektra vznikla v průběhu 70. let řada ekologických iniciativ, které spadaly pod širší skupinu tzv. nových sociálních hnutí (*Neue soziale Bewegungen*). Stěžejním tématem občanských aktivistů, kteří bojovali za ochranu přírody, se pak přibližně od poloviny 70. let stal odpor vůči atomové energii. Z pestré směsi iniciativ a organizací, které se prostřednictvím blokád a masových demonstrací snažily zabránit výstavbě nových bloků jaderných elektráren a odmítaly všudypřítomnou ideologii hospodářského růstu a drancování přírodních zdrojů, povstala v roce 1980 nová politická síla – strana Zelených, která v roce 1983 s 5,6 procenty hlasů poprvé pronikla do Spolkového sněmu.

Tragická katastrofa v jaderné elektrárně Černobyl z dubna roku 1986 vedla ve Spolkové republice k ustavení samostatného ministerstva pro životní prostředí a ochranu přírody. Tehdejší politická reprezentace zároveň řešila i další naléhavé ekologické problémy, především vymírání lesů, způsobené masivními emisemi oxidů síry a dusíku a jimi vyvolanými kyselými dešti.

Neblahé dopady těžby, průmyslové výroby a intenzivního zemědělství na zdraví a kvalitu života pocítovali ve stejné době samozřejmě i občané Německé demokratické republiky. NDR zakotvila ochranu přírody již v ústavě z roku 1968. V roce 1972 zřídila ministerstvo životního prostředí a zaznamenala i dílčí úspěchy, například v oblasti recyklace materiálů nebo energeticky efektivního vytápění. Závažné problémy typu zamoření ovzduší či kontaminace pitné vody a půdy se však její vedení snažilo zametat pod koberec a občanské iniciativy, které na nedostatky upozorňovaly, potlačovat v zárodku – navzdory tomu, že Východní Německo patřilo v přepočtu na obyvatele k nejvíce znečištěným zemím Evropy. Havárie v Černobyli, jejíž rozsah a důsledky se východní vlády a média snažily zamlčovat, pak k problematice ochrany zdraví a přírody definitivně přitáhla pozornost širší veřejnosti. I v NDR tak vzniklo protiatomové hnutí a ekologické iniciativy sehrály významnou roli v opozici vůči komunistickému režimu, který se zhroutil na podzim roku 1989.

Ekologické myšlenky se prosadily i v průběhu jednání o německém znovusjednocení. Padlo rozhodnutí o odstavení dvou atomových elektráren Rheinsberg a Greifswald s reaktory sovětského typu a nové spolkové země se staly bezjadernou zónou. Politici se zároveň shodli na zavření nejvíce emitujících východoněmeckých průmyslových provozů a postupném odklonu od hnědého uhlí. Na více než deseti procentech území bývalé NDR vznikla speciálně chráněná území, podél bývalé německo-německé hranice zůstal zachován unikátní „zelený pás“.

Devadesátá léta 20. století, spojená s náročným procesem znovusjednocení, byla pro oblast ochrany životního prostředí v Německu spíše obdobím stagnace. V nových spolkových zemích došlo v důsledku dalekosáhlé deindustrializace a uzavírání

hnědouhelných provozů k výraznému snížení emisí skleníkových plynů, vzrostl naopak objem motorizované dopravy či objem odpadu.

Nový impuls získala politika ochrany životního prostředí v roce 1998 po nástupu vlády Gerharda Schrödera (SPD), v níž poprvé v historii zasedli do ministerských křesel zástupci strany Zelených (od roku 1993 nese oficiální název Spojenectví 90/Zelení). Rudozelený kabinet inicioval mimo jiné ekologickou daňovou reformu, přijal vládní strategii udržitelného vývoje, nový zákon na ochranu přírody a se zástupci energetických společností vyjednal v roce 2000 postupný odklon od atomové energie. Ten byl definitivně potvrzen vládou Angely Merkelové po havárii v jaderné elektrárně ve Fukušimě v roce 2011 (viz *Proměny německého hospodářství*). Stěžejní roli pak v ekologické politice Schröderovy vlády sehrál zákon na podporu obnovitelných zdrojů energie (*Erneuerbare-Energien-Gesetz, EEG*), který zavázal provozovatele elektrických sítí k přednostnímu odběru energie z obnovitelných zdrojů, nastartoval boom větrné a solární energetiky a stal se inspirací pro podobné normy v řadě dalších zemí.

Spolková republika se jako ekonomicky nejsilnější země kontinentu, z níž koncem 18. století vzešla průmyslová revoluce, aktivně hlásí k odpovědnosti za změny podnebí způsobené lidskou činností. Začátkem milénia se pasovala do role jednoho z hlavních průkopníků ochrany klimatu a německé firmy získaly pozici globálních lídrů v oblasti větrné a solární energetiky. O důležitosti ochrany životního prostředí bezpochyby svědčí i to, že se stala nedílnou součástí programů všech relevantních politických stran a jedním z hlavních témat voleb do Spolkového sněmu v roce 2021.

Německo nepochybně dosáhlo za poslední dekády na poli klimatické politiky výrazného pokroku. V letech 2000 až 2020 zvýšilo podíl obnovitelných zdrojů na celkové výrobě elektrické energie z přibližně šesti na 46 procent.⁶⁹ Terčem kritiky nicméně zůstává, že v řadě jiných oblastí SRN za svými ambiciózními cíli v oblasti ochrany klimatu zaostává. V přepočtu na obyvatele vykazovala v roce 2019 v evropském srovnání i nadále nadprůměrný objem emisí skleníkových plynů⁷⁰ či produkce komunálního odpadu⁷¹ a její podíl obnovitelných zdrojů na celkové spotřebě energií (včetně sektoru budov nebo dopravy) činí pouhých 15 procent, což SRN ve srovnání s ostatními zeměmi EU řadilo v roce 2019 až na 16. místo.⁷²

Pozornost široké veřejnosti přitáhly k problematice klimatické změny v poslední době také extrémní výkyvy počasí. Momentem prozření bylo pro řadu Němců mimořádně horké léto roku 2018, prováděné suchem i přívalem srážek, které zásadním způsobem ovlivnilo společenskou atmosféru. Zejména mladší generace začaly vnímat klimatickou otázku jako existenciální téma, stěžejní pro jejich budoucnost. V lednu 2019 zažilo Německo první protestní akce a stávky nového hnutí *Fridays for Future*, které o půl roku dříve založila švédská aktivistka Greta Thunbergová. Dalším důkazem klimatické změny doléhající na německé území se staly bleskové povodně v červenci 2021, jež nejhůře postihly nejzápadnější části SRN, kde si vyžádaly více než 180 lidských životů a způsobily miliardové škody.⁷³

O tom, že si spolková vláda Angely Merkelové byla důležitosti ekologické problematiky vědoma, svědčí mimo jiné dvě důležité normy přijaté v letech 2019 a 2020 – nový zákon na ochranu klimatu a zákon o odklonu od uhlí. První z nich stanovil postupnou redukcí emisí skleníkových plynů v SRN tak, aby do roku 2030 klesly oproti úrovni z roku 1990 o 55 procent a Německo se v roce 2050 stalo klimaticky neutrálním. Podle druhého zákona v SRN nejpozději do roku 2038 dojde k postupnému odpojení všech uhelných elektráren (viz *Proměny německého hospodářství*).

Stanovená strategie byla nicméně z mnoha stran kritizovaná jako nedostatečná. V dubnu 2021 označil části zákona na ochranu klimatu za nepřijatelné Spolkový ústavní soud, který jindy bývá v ekologických otázkách zdrženlivý. Tribunál uložil spolkové vládě, aby konkretizovala plánované kroky pro snížení emisí od roku 2031, jejichž zátěž ponese především dnešní mladá generace.

Zuzana Lizcová ■

Závěr

V důsledku globálních změn, znovusjednocení země a zásadních politických rozhodnutí se německá společnost za posledních třicet let výrazným způsobem proměnila. Složení obyvatelstva i paleta životních stylů „berlínské“ republiky jsou dnes výrazně pestřejší než v „bonnském“ západním Německu. V roce 1990 čítala německá populace 79,8 milionu osob, pětinu z nich tvořili východní Němci. Do roku 2020 se celkový počet obyvatel SRN zvýšil na 83 milionů,⁷⁴ z nichž přibližně čtvrtina má takzvané migrační pozadí.

Celkově stárnoucí a stále více individualizovaná společnost se potýká s rostoucí sociální polarizací a slábnutím tradičních institucí typu politických stran, odborů či církví. Mezi západem a východem země nadále přetrvávají rozdíly ve složení obyvatel, jejich příjmech a majetkovém vlastnictví i politických preferencích. Německá společnost, která se v průběhu posledních dekád dostala do samotného středu postupující evropské integrace, je dnes výrazně mobilnější a díky digitálním technologiím intenzivněji napojená na světové dění. Překotný vývoj provázený ekonomickými zvraty, sílící internacionalizace a rozvolňování tradičních rolí vedou ve společnosti k jejímu částečnému znejistění. K tradičnímu štěpení mezi pravíci a levíci se přidávají nové dělicí linie a vedle ekonomických témat němečtí občané intenzivněji řeší například otázky ochrany životního prostředí, národní identity, migrace, problematiky menšin či zajištění rovných šancí pro ženy a muže.

■ FOTBAL V NĚMECKU PO ROCE 1989

Trenér fotbalové reprezentace NDR Eduard Geyer to rozhodně neměl jednoduché. Když sestavoval soupisku na poslední zápas východoněmeckého týmu, který se konal 12. září 1990 proti Belgii, odmítlo mu účast hned několik tradičních opor. Díky tomu nadešla velká chvíle brankáře Jense Schmidta, který se do té doby nikdy nedokázal v konkurenci Perryho Bräutigama a Dirka Heyneho prosadit. Schmidt nezaváhal a dokázal z absence obou týmových jedniček vytěžit maximum. Udržel čisté konto a vystřídan byl až v posledních minutách utkání, kdy šel na hřiště z lavičky jediný zbývající náhradník z pouze čtrnáctičlenného východoněmeckého týmu Jens Adler. Ten se také stal posledním nováčkem národního mužstva NDR. Historie východoněmeckého reprezentačního týmu se na stadionu Anderlechtu v přátelském zápase proti Belgii uzavřela vítězstvím 2:0.

O dva měsíce dříve v Římě se stala fotbalová reprezentace SRN, po finálovém vítězství 1:0 nad Argentinou, už potřetí mistrem světa. Bylo to sice pracně vybojované vítězství, ale nic to neměnilo na skutečnosti, že západoněmecká jedenáctka odehrála dobrý turnaj a ve všech utkáních jasně dominovala. Triumf, který sledovali a oslavovali Němci na východě i na západě, i rysující se posílení reprezentace o východoněmecké borce přiměly šéfa německého mužstva Franze Beckenbauera k tomu, aby pronesl později často citované prorocství: „Je mi líto zbytku světa, ale tenhle mančaft bude dlouhá léta neporazitelný.“

A skutečně, znovusjednocení slibovalo tehdejším fanouškům velkolepé perspektivy. Vypadalo to, že oba sportovní systémy se budou velmi dobře doplňovat. NDR pyšníci se řadou medailí z olympijských her sázela na individuální sporty, které zjevně upřednostňovala před kolektivními disciplínami i masovým sportem. Spolková republika naopak prokazovala svou konkurenceschopnost v globálním měřítku právě ve sportech kolektivních. Nicméně třicet let po sjednocení lze konstatovat, že se Německo žádnou sportovní velmocí, jak si to lidé v roce 1990 snad představovali, rozhodně nestalo.

Důvody jsou různé. Spolková republika nebyla připravena – jak bylo patrné i v jiných oblastech – využít odborné znalosti bývalé NDR. S NDR bylo samozřejmě spojeno všeobecné podezření z organizovaného dopingu, které se následně v mnoha případech potvrdilo. Kromě toho se mělo za to, a ne bezdůvodně, že ve východoněmeckých sportovních strukturách měla prsty Státní bezpečnost (Stasi). Ostatně Ministerstvo státní bezpečnosti mělo své vlastní sportovní kluby, kterým se v soutěžích zcela zjevně nadržovalo, jako třeba fotbalovému klubu Dynamo Berlín.

Následkem toho byl východoněmecký sport nucen převzít západoněmecký systém, protože doširoka rozkročený a na množství zapojených osob náročný systém NDR nemohl v tržních podmínkách po roce 1990 obstát. Stejně jako v mnoha jiných oblastech nastal navíc v téže době úprk sportovců a sportovkyň i trenérů a trenérek na Západ. Výsledkem byl takový úpadek, že se z něj mnohé kluby a struktury dodnes obtížně zotavují.

Navíc s sebou porevoluční doba nesla zlatou horečku, během níž hledali někdy pochybní byznysmeni své štěstí také ve východoněmeckém sportu. Nejznámějším příkladem byl podnikatel Rolf-Jürgen Otto, který převzal tehdejší prvoligové fotbalové mužstvo Dynamo Dráždany a po jehož odchodu klub upadl do mnohaleté krize. Třicet let po znovusjednocení je zjevné, že jenom hrstka východoněmeckých klubů má takovou ekonomickou sílu, aby mohla hrát důstojnou roli v první nebo druhé Bundeslize. Příklad klubu RB Lipsko, bundesligového nováčka posledních let, ukazuje, jaké finanční prostředky jsou nutné, aby se mohl i ve východním Německu rozvíjet špičkový sport. RB Lipsko ale také ukazuje, jaký potenciál pro špičkový sport se skrývá ve východní části Německa. To vše je na příkladu lipského fotbalu dobře vidět, protože tradiční kluby Lokomotive/VfB Lipsko a BSG Chemie Lipsko momentálně skomírají v nižších soutěžích.

Dominance německé fotbalové reprezentace, kterou Franz Beckenbauer prorokoval v roce 1990, nakonec také úplně nenastala. Německá jedenáctka hrála významnou roli v 90. letech, kdy například dokázala v roce 1996 porazit ve finále mistrovství Evropy v Anglii českou reprezentaci. Následně se však projeví dva trendy, které způsobily stagnaci německého národního mužstva. Tým byl přestárlý. Na nakonec neúspěšném závěrečném turnaji mistrovství Evropy v roce 2000 byl největší nadějí tehdy devětatřicetiletý Lothar Matthäus, rekordman v počtu reprezentačních startů a jeden z mistrů světa z roku 1990. Ruku v ruce s vysokým průměrným věkem se projevila skutečnost, že německý fotbal v mezinárodním srovnání v taktice viditelně zaostával. Název, který se tehdy pro německý fotbal vžil, byl *Rumpelfußball*, tedy „humpolácký fotbal“, a favorizoval domněle německé fotbalové ctnosti jako sílu, disciplínu a vytrvalost. Na konci 90. let už byl ovšem fotbal jiný a nevyžadoval od hráčů jen atletické dovednosti, ale i komplexní moderní pojetí hry. Po katastrofálním výsledku národního mužstva na mistrovství Evropy v roce 2004 se v německé reprezentaci prosadil názor, že je nutné provést zásadní reformy.

Nový reprezentační trenér Jürgen Klinsmann a jeho asistent Joachim Löw s sebou přinesli nové tréninkové metody, ale tlačili také na vybudování systému cílené podpory mládeže a talentů. Proto byla pro všechny profesionální kluby zavedena povinnost provozovat vlastní mládežnické či juniorské centrum. Díky tomu vznikly i na východě Německa aspoň na některých místech struktury pro mládežnický a juniorský fotbal. Ještě důležitější však bylo, že tento plošný systém se svou dobrou prostupností otevřel cestu do německých národních výběrů i mladým fotbalistům s tzv. migračním pozadím. A velké úspěchy národního týmu, zvláště vítězství na mistrovství světa v roce 2014, si skutečně bez těchto hráčů nelze představit. Tým jako by svou pestrostí odpovídal novému duchu „berlínské“ republiky, která se chtěla prezentovat jako otevřená světu, výkonná, tolerantní a uvědomělá. Zdálo se, že tyto hodnoty sdílí většina Němců na východě i na západě. To se zřetelně ukázalo i při mistrovství světa, které v roce 2006 Německo samo pořádalo. Pod heslem „Svět na návštěvě u přátel“ prožila země čtyři týdny dobré nálady a radosti, díky nimž se v dokumentárním filmu Sönke Wortmanna pro turnaj vžilo označení „Letní pohádka“ (*Sommermärchen*).

Fanoušci vítají 9. července 2006 před Braniborskou bránou německou fotbalovou reprezentaci, která na mistrovství světa vybojovala bronzovou medaili.

I když německá reprezentace skončila na světovém šampionátu „až“ třetí, dokázala také v následujících letech vzbuzovat nadšení, jež vydrželo do triumfu na mistrovství světa v roce 2014. Poté začalo vyprchávat, což koneckonců časově souviselo se vznikajícími trhlinami v německé společnosti, které se rozevřely se začátkem velkých migračních pohybů v roce 2015.

Mistrovství světa v roce 2006 předznamenalo pro německý fotbal také dlouhodobý modernizační proces. Na východě i na západě se stavěly nové stadiony nebo rekonstruovaly ty staré. Návštěva stadionu se tak stávala událostí a fotbal se vymanil z ústraní a z temných zákoutí. Sport trhal návštěvníké i příjmové rekordy. To s sebou neslo vzrůstající komercializaci fotbalu. Rozdělení hracích dnů první ligy kvůli lepšímu zhodnocení vysílacích práv a zavedení placených televizních kanálů se však nesetkalo u všech fanoušků s příznivým přijetím. Začala komplexní diskuse o roli sportu. Fotbal už nebyl vnímán jenom jako sport, ale i jako společenský a politický fenomén. Stal se předmětem historického bádání, které bylo nutné také proto, že se právě mezi fanoušky z východní části Německa objevovaly a objevují krajně pravicové tendence. Od poloviny 90. let si prezentace historie sportu získaly početné publikum. Za to, že nešlo jen o čisté akademické debaty, lze poděkovat i časopisům jako *11Freunde*, které o fotbalu nepsaly pouze z hlediska sportovních výsledků. Historické analýzy se zaměřily na roli sportu za nacionálního socialismu a došlo i na specifické spory historiků o to, zda lze německé národní mužstvo a jednotlivé kluby považovat za přísluhovače národního socialismu.

Trochu jiným směrem se ubírala historiografická analýza sportu v NDR. Předmětem výzkumu se stala role Státní bezpečnosti (Stasi), struktury státního dopingu a opoziční